

Fakcija i fikcija u usmenoj književnosti i tradicijskoj kulturi biokovskog kraja

Markotić, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:874210>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

DIPLOMSKI RAD

**FAKCIJA I FIKCIJA U USMENOJ KNJIŽEVNOSTI I
TRADICIJSKOJ KULTURI BIOKOVSKOGA KRAJA**

PETRA MARKOTIĆ

SPLIT, 2015.

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik i književnost

Književnost i zbilja

**FAKCIJA I FIKCIJA U USMENOJ KNJIŽEVNOSTI I
TRADICIJSKOJ KULTURI BOKOVSKOGA KRAJA**

Studentica:

Petra Markotić

Mentor

prof. dr. sc. Marko Dragić

Split, 2015. godine

Diplomski je rad obranjen _____ u Splitu pred povjerenstvom:

SADRŽAJ

1. UVOD	7
2. SUTIKLA I PRIČE VEZANE UZ NJU I PRENOŠENE DALJE.....	11
2.1. PREDAJE.....	13
2.1.1. POVIJESNE PREDAJE.....	14
ANDRIJICA ŠIMIĆ.....	14
2.1.2. DEMONOLOŠKE PREDAJE	15
LUC'KA I SAMOUKI POP LET'CA	16
VUKODLACI PO OBRONCIMA BIOKOVA	16
PASTIR I ZMIJA	18
DUH	18
MORINA.....	19
VIŠTICE.....	19
JERKUŠA	20
2.1.3. PRIČANJA IZ ŽIVOTA.....	20
KAD ŽENA OŽEDNI.....	21
KAD JE PITA NIJE DALA	21
NA KOGA JE DITE	21
SVAK SVOJE OČE	21
LAJE ČAČA	22
DOMIŠLJATOST	22
RADIJSKA „ZDRAVOMARIJA“	22
3. OBIČAJI.....	23
3.1. USKRŠNJI OBIČAJI	23
3.2. KORIZMA.....	24
3.3. VELA NEDIJA SA USKRSON.....	25
3.4. VELI PETAK U ZAGVOZDU	26

3.5.	MUKA ISUSOVA I PLAČ BLAŽENE DIVICE MARIJE	28
3.6.	GLORIJA.....	48
3.7.	USKRS	48
4.	BOŽIĆNI OBIČAJI	49
4.1.	KOLENDRANJE U MAKARSKOJ.....	50
4.2.	KOLEJANI GREDO	51
4.3.	SLAMA I BADNJAK	53
4.4.	NOVA GODINA	54
4.5.	SVETA TRI KRALJA.....	55
5.	SMRT I SPROVODI.....	56
5.1.	ZNAKOVI SMRTI.....	56
5.2.	BRECANJE.....	56
5.3.	OPREMANJE MR'CA	57
5.4.	OPREMANJE KUĆE NAKON SMRTI.....	58
5.5.	SPROVODI	59
6.	ZABAVA KOJA JE IZVITRILA S VRIMENOM.....	61
6.1.	GANGA.....	61
6.2.	IGRA ŠKULJAKA.....	62
6.3.	ŽMURA.....	62
6.4.	POŠLA MAJKA S KOLIN DVORU	63
6.5.	ŠKOLICA.....	63
6.6.	PIKULANJE	64
6.7.	STARI ČOVIK JE GOVORIA.....	64
7.	PRIRODNI LIJEKOVI ZA RAZLIČITE BOLESTI.....	65
8.	NARODNE ZAGVOŠKE PISME	66
8.1.	Ovce pasla mlada Vidosava.....	66
8.2.	DOK JE MENI BABO MOJ	66

8.3.	ODOŠE MI OVCE IZ POLJE.....	67
8.4.	OJ, DIVOJKO OBOLILA BOLE	67
8.5.	U IVANA ZELENA LIVADA.....	68
8.6.	POLETILO JATO GOLUBOVA.....	68
9.	POSLOVICE I IZRIČAJI	69
10.	PRAZNOVJERJE	71
11.	OBIČAJI PRI VINČANJU	73
11.1.	KUPOVANJE MLADE.....	73
11.2.	BACANJE NOVČIČA ILI BOMBONA.....	73
11.3.	IZLAZAK IZ CRIKVE.....	73
11.4.	PRVI POLJUBAC	73
11.5.	NOŠNJA NEČEG NOVOG	73
11.6.	BACANJE BUKETA	74
11.7.	PRENOŠENJE MLADE PRIKO PRAGA	74
12.	STARE MOLITVE	75
12.1.	SVETOJ GOSPI.....	75
12.2.	LIPA GOSPA.....	76
	RJEČNIK NEPOZNATIH RIJEČI.....	78
13.	ZAKLJUČAK	83
	LITERATURA.....	84
	BIOGRAFIJE KAZIVAČA	86
	SAŽETAK.....	87
	SUMMARY	89

1. UVOD

„Na tisuće i tisuće raznih jezika, u najrazličitijim situacijama života, iz stoljeća u stoljeće, od drevnih patrijarhalnih pričanja u kolibama, pored vatre, pa sve do djela modernih pripovjedača koja izlaze u ovom trenutku iz izdavačkih kuća u velikim svjetskim gradovima, nastaje priča o sudbini čovjekovoj, koju bez kraja i prekida pričaju ljudi ljudima. Način i oblici toga pričanja mijenjaju se sa vremenom i prilikama, ali potreba za pričom i pričanjem ostaje, a priča teče i dalje i pričanju kraja nema. Tako nam ponekad izgleda da čovječanstvo od prvog trenutka svoje svijesti, kroz stoljeća priča samo sebi, u milijon varijanti, uporedno sa dahom svojih pluća i ritmom svoga bila, stalno istu priču.“¹

Rad sam započela sa riječima Ive Andrića o priči i pričanju. Zašto? Upravo iz zbog toga što je ovaj rad utemeljen na pričanju, na živoj riječi čovjekovoj. Kroz ovaj rad željela sam prikazati kako se u Makarskom Primorju, Zagvozdu i okolici obilježavalo vrijeme blagdana, koji su običaji vezani uz smrt i pogrebe, zabilježiti legende, vjerovanja koja se mogu čuti u svakodnevnom životu naših djedova i baki, poslovice, izričaje, zanimljive priče, narodne pjesme, poznate, ali i zaboravljene molitve i igre, savjete i poslovice. Osobito sam pažnju poklonila običajima pasionske baštine dva kraja koja su mi u srcu - Makarske i Zagvozda, uključivši u ovaj diplomski rad običaje vezane uz Uskrs i Božić. Naravno pored svega nabrojenog željela sam zabilježiti i ostale narodne običaje koji sve do danas žive na ovom prostoru, ali i šire, te se nadam da će poživjeti još dugo tisućljeća. Nešto od svega toga su i moja sjećanja. Zaista su mi puno pomogli kazivači bez kojih ovaj rad ne bi niti postojao:

- *Mande Mendeš, ud. Čović* (moja susjeda u Makarskoj) koja mi je govorila o legendi sv. Tekle iz njene rodne Podgore, te običajima vezanim uz blagdane na području Makarske i Makarskog Primorja.
- *Vinko Prodan*, moj ljubljani otac koji zaista mnogo zna o običajima u Zagvozdu. Osobito je iskusan u prepričavanju starih igara i narodnih pjesmi.
- Ponajviše mi je pomoglo sjećanje moje bake *Ive Prodan, pok. Cvitana* koja je ustrajala u tomu da se ona zaista ničega ne sjeća, ali kad sam počela prepričavati neke običaje koje poznajem, ona je samo nastavljala i bilo ju je zaista teško prekinuti. Pričala mi je o običajima, legendama, poslovicama, starim molitvama zagvoškog kraja.

¹ Prema: Šimun Musa, „Ivo Andrić. U povodu 50. obljetnice dodjele Nobelove nagrade“, u: Croatica et Slavica Iadertina, Sveučilište u Zadru: Zadar, 2011.: 177.

Sve vrste predaja su zapisane točno onako kako su ih kazivači govorili. Tekstovi su prikazani bez uljepšavanja i dopunjavanja, a sačuvano je i miješanje ikavštine i ijekavštine u govoru kao i miješanje završnog "m", odnosno "n" kako bi se postigla istinitost te dao bolji uvid u jezik i kulturu ovog područja. Prije svega bih voljela reći ponešto o Zagvozdu i Makarskoj.

Zagvozd se nalazi se iza Biokova, u gorskom dijelu Zagore. Kroz njega vodi stara Napoleonova cesta, građena 1804. do 1809. godine dok je Dalmacijom upravljao providur Danese, a vojni zapovjednik bio maršal Marmont. Zagvozd je smješten između Biokova i više brda sa sjeverne strane mjesta - Orljače (909 m n/m), Velikog Drežnja (775 m), Golog Brda (636 m) i Lukove glave (742 m). Prostire se u pravcu sjeverozapad-jugoistok u dužini od 10 km, a od sjeveroistoka do granice na planini Biokovo u širini 8 km. Najveći dio njegove površine je planinski. Naselje Zagvozd graniči s Krstaticama, Župom, Velikim Brdom, Bastom, Grabovcem, Medovdocem, dok su granice općine nešto drugačije. Općina graniči s Grabovcem, Medovdocem, Slivnom, Raščanima, Velikim Brdom i Bastom. Zagvozd je u cijeloj Hrvatskoj poznat po kazališno-glazbenoj manifestaciji „Glumci u Zagvozdu“, koja se organizira svake godine u ljetnom periodu, obično od kraja lipnja do sredine kolovoza te privlači brojne posjetitelje iz cijele Hrvatske. Prvi kazališni susreti „Glumci u Zagvozdu“ organizirani su 1997. godine. Od samog svog početka ova manifestacija nadišla je okvire samih kazališnih susreta i predstavlja jedinstven spoj kazališta i ljudi, a Zagvozd je postao sinonim za kazalište i glavno ljetno okupljalište najpoznatijih hrvatskih glumaca. „Glumci u Zagvozdu“ su najveći turistički događaj na prostoru općine Zagvozd. Predstave i koncerti se održavaju na „Trgu glumaca“ koji je to ime dobio na 5. kazališnim susretima. Ulaz na sve predstave je besplatan. Ova manifestacija posjećena je od publike iz svih krajeva Hrvatske i nije rijetkost da na predstavi bude prisutno i više od 2 000 posjetitelja. Zagvozd svoj najveći turistički potencijal vidi u ruralnom, odnosno eko-etno turizmu, kroz koji se na tržište plasiraju domaći proizvodi. Postoji i potencijal zimskog turizma s obzirom na blizinu Biokova na kojemu se snijeg zadržava gotovo do početka turističke sezone. Zagvozd vidi svoju prednost u položaju – 15-tak minuta do mora, u podnožju planinskog masiva, s prirodom i čistim zrakom te s ugodnim temperaturama, posebno ljeti.¹²

² <http://www.zagvozd.hr/index.php/gospodarstvo/turizam>

Da je života bilo u Makarskoj još od prapovijesnog doba dokazuju nam mnogi ostatci, poput kamenog sjećiva pronađenog u blizini Makarske.

Početak antike predstavljeno je sukobima, ali i dodirima domorodačkoga ilirskog stanovništva s Grcima i Rimljanima - nositeljima naprednijih civilizacijskih i kulturnih dostignuća. Na obzorju su u zamiranju prapovijesti, kada sredinom 2. st. pr. Kr. u Makarskom primorju propada ilirska država Ardijejaca. Dokaz trgovačkih dodira s Grcima je i vrlo fina, luksuzna keramika iz kasnijeg helenističkog razdoblja (3.-1. st. pr. Kr.), pronađena na Sv. Petru. Na Sv. Petru su otkriveni ostaci ranokršćanske crkve i dijelovi prostrane kasnoantičke utvrde, koja je i scenski prostor bizantsko-gotskih ratova (535.-555.). Ova utvrda, koje je istraživanje u tijeku, sastavnica je vojnog plana cara Justinijana, branitelja pravovjernog kršćanstva nad arijanskim Gotima. U takvom sustavu namijenjenom obalnim središtima u prvoj polovici 6. st. obuhvaćena je i obrana Sv. Petra, svojim izvrsnim položajem u nadziranju kopnenih i pomorskih puteva već pripremljenim za to.

U 7. st. Makarska se navodi kao Mucru, a u 10. st. kao to Mokron u znamenitom djelu *De administrando imperio* (O upravljanju carstvom), pripisanom bizantskom caru Konstantinu VII. Porfirogenetu (945.-959.). Upravo se na Sv. Petru odredio uži položaj Mokrona – obnovljenoga grada ili utvrde. Spomen utvrde u Mukru (Makarskoj) potom se vezuje za 1417.. U srednji vijek, kraj 14. st., datira se crkva sv. Martina, kao i stara Gospina crkva makarskih franjevac, podignuta do 1502.

Do utvrđivanja Makarske sa sigurnošću dolazi stoljeće kasnije, kada je od kraja 15. st. osmanski grad. Kratkotrajnost zidina Makarske odraz je graničnog položaja grada, često napadanog s osmanske i mletačke strane, ovisno tko ga je držao pod kontrolom. Razdoblje prevlasti Osmanlija, od kraja 15. st. do 1684., vrijeme je i čestih razdoblja „ničije zemlje“.

Na prvom poznatom likovnom prikazu Makarske, na poluotoku Sv. Petru, dobro je vidljiva ruševna svečeva crkva. Podignuta je na mjestu ranokršćanske iz 6. st., ali i pustinjačkoga samostana augustinaca s kraja 15. st. Crkva sv. Petra naziva se 1615. i katedralom, dok je njezina zaravan imala i grobljansku namjenu. Na Sv. Petru se ukopavalo sve do 30-ih godina 19. stoljeća, kao jednom od više grobalja u gradu. Kao grobno polje poslužilo je još jednom, kada je u 2. svjetskom ratu skrilo tijela vojnika Wehrmachta i kraće vrijeme bilo obilježeno. Obrisu grada ocrtni su odlaskom Osmanlija iz Makarske 1684., kada pod okriljem Venecije dolazi do njenoga urbanističkog i graditeljskog prosperiteta.

Simboli grada predstavljeni su gradnjom katedrale, biskupske i kanoničke kuće, ostvarenih u vrijeme biskupovanja Nikole Bijankovića (1699.-1730.). Gradski trg u 18. st. postaje ogledom graditeljskog rasta Makarske u stilskim kategorijama baroknih palača i gradnji javnog značaja. Razdoblje francuske (1806.-1813.), a osobito austrijske vlasti u 19. st. (1813.-1918.), Makarsku je nadopunjavalo gradnjama javnog i profanog značaja, gotovo u odranije ocrtanom opsegu.³

³ <http://makarska.hr/hr/povijest-i-kulturna-bastina/29>

2. SUTIKLA I PRIČE VEZANE UZ NJU I PRENOŠENE DALJE

Usmena je književnost najstarija i najdugotrajnija vrsta književnosti. Usmena lirika, epika, drama kao i poslovice i zagonetke postoje od agrafijske etape ljudske duhovnosti i tradicija su pisanoj književnosti.⁴

„Usmeni tekst nastaje u narodu, prenosi se s naraštaja na naraštaj pa se kao takav već od početaka smatra vlasništvom zajednice. Trenutak kada je usmeno djelo bilo prvi put izvedeno od autora smatra se njegovim rođenjem, a folklornom činjenicom postaje od trenutka kada ga je zajednica usvojila. Iako se kroz povijest usmene književnosti najviše pažnje poklanjalo usmenoj poeziji, ništa manje nije važna i usmena proza. Razni oblici usmene proze kao što su bajke, basne, legende, predaje, novele i anegdote te sitni oblici kao što su šale zauzimaju bitno mjesto u književnosti.“⁵

Usmene su priče poslužile piscima i propovjednicima, a nalaze se u glagoljskim knjigama, brevijarima i misalima. U Narodnom je preporodu i romantizmu velik interes za sve vrste usmenih 256 priča. Prvu je pravu zbirku narodnih usmenih priča objelodanio Matija Valjevac 1858. g. Priče su zapisane u Varaždinu i okolici. Mnogobrojni su se hrvatski književnici i u predrealizmu i realizmu nadahnjivali usmenim pričama. August Šenoa (Zagreb, 1838. – Zagreb, 1881.) u svom paradigmatičkom članku *Naša književnost* (1865.) ističe snagu i važnost narodnoga duha: “ U puku stoji prava sila naroda, on je od svega naroda najviše spojen sa zemljom, a bude li u njega obrazovanja i samosvijesti, ni sve sile svijeta ne će narod krenuti s puta kojim udariti mora; zaman su sve tuđe spletke, zaman svi vanjski pokušaji da navuku narod na svoje – on stoji tvrdo kao dub, jer je puku silan korijen, a taj korijen je puk.”⁶

Usmena proza može se razvrstati prema motivima, temama i oblicima. Žanrovi usmenih priča:

1. Bajka.

2. Basna.

⁴ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.: 11.

⁵ Josipa Širić, „Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušskog kraja“, u: *Craotica et Slavica Iadertina*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru: Zadar, 2014.: 387.

⁶ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.: 256.

3. Predaja: Povijesne predaje; Etiološke predaje; Eshatološke predaje; Mitske predaje; Demonske predaje; Pričanja iz života.

4. Legenda.

5. Novela.

6. Anegdota.

7. Sitni oblici: Šala. Vic.⁷

Reći ću nešto konkretnije o legendi kao vrsti usmene proze, budući da nam je znanje o istoj bitno da bih uopće razumijeli legende, ponajviše one „iz naroda.“

Legenda je vrsta priče koja ima vjerski karakter, a kao takva samtra se istinitom te se u njen sadržaj vjeruje. U legendama su sudionici najčešće Isus Krist, sveci, svetica, crkveni dostojanstvenici, mučenice i mučenici. Legenda se dugo poimala kao pripovijest iz života svetaca, te o Božjim i svetačkim čudesima. „Iako su bliske predaji i katkad su teško odvojive od njih, ipak je element čuda njihov *genus specificum* što ih donekle izdvaja. Legende unose red i harmoniju u život.“⁸ Božja i svetačka čuda ispravljaju nepravde, nagrađujući dobro, a kažnjavajući zlo.

LEGENDA O SVETOJ TEKLI

U Hvarskom kanalu su često plovili jedrinjaci, ali bili su često dosta stari. Jednom je na jednom takovo⁹m jedrinjaku bila užasna tuga i žalost, jer je kapitenu tog broda umrila ćer sa samo četrnest godina. Narod kaže da se zvala Tekla. Postoja je običaj mornara da se mrtva tila moraju baciti u more, tako su unda njegovu ćer bacili u more, i njemu napravili još veću žalost i tugu, jer je i tilo njegove ćere moralo biti bačeno u morske dubine. Kaživa se da je zamolia posadu da je pokopa na kopnu di on odluči i unda je pokopaše na mistu po imenu Sutikla. To ti je bila punta, kapitenu ista ka brod i odluči kapiten da zadnje počivalište njegove čeri bude baš tute, među stablima koja su stršala u nebesa ka jarboli na njegovu jedrinjaku.

Naime je ta Sutikla upravo groblje u današnjoj Podgori, koje nosi isto ime, i čuva tu tajnu zajedno sa svojom tišinom.

⁷Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.: 258

⁸ Isto: 448.

⁹ Isto: 448.

Postoje i druge verzije ove priče, no moja kazivačica je rekala da joj je ova osobito bliska te srcu draga i da bi voljela da se nađe na stranicama moga diplomskoga rada. Ispričala mi je još neke verzije, ali dosta kraće:

Kaživa mi je ovu verziju pokojni barba Luka dok je lovia srdele i gleda u more: Kapitan je ima ženu i ćer. Žena se razbolila i umrla, pa je ćer doveo na brod da bude s njim, ali i ona umre. Njemu se u snu javlja anđeo koji mu je kaživa da nađe misto koje liči na njegov pramac i da je tu pokopa i tako je on doša u današnju Sutiku, a punat je dobia ime: Punat svete Tekle.¹⁰

2.1. PREDAJE

Predaja je vrsta priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja. To je kraća prozna vrsta, koja izrasta iz povijesnih kronika i stare literature, ali ponajviše iz usmenih svjedočanstava, nerijetko s jako iskazanim osjećajem zbiljnosti opisanoga događaja s motrišta aktera/kazivača. Predaja je istodobno i dokument pučkoga poimanja svijeta i u uskome je kontekstu s društvom, društvenim normama, vrijednostima zajednice. Ima naglašene elemente neobičnog, fantastičnog i u likovima i u događajima te se i njezina interpretacija u svjetskoj znanosti kretala uvijek između mitskog/mitološkog značaja i vrednovanja te prosuđivanja vjerodostojnosti povijesnoga diskursa. Golem je broj usmeno-proznih oblika u svetim knjigama.¹¹

Predaje se mogu klasificirati prema raznim mjerilima, primjerice prema motivskim, tematskim, funkcionalnim i drugim mjerilima. Demonološke predaje su se najčešće dovodile u svezu s mitskim/mitološkim predajama pa i s eshatološkim. Marko Dragić ukazuje na nedostatke klasične podjele: "Eshatološke predaje ne mogu se svrstati u mitološke (mitske) predaje jer su se eshatološka bića, po predaji, iz groba ustajala kako bi ukazala na zločin počinjen na njima. Demonološka bića su uvijek zla i razlikuju se od eshatoloških kao i od mitskih koja su uglavnom dobra i rijetko čine zlo."¹² U svojoj literaturi o predajama, Maja

¹⁰ Kazivačica Mande Meneš, ud. Čović; Makarska, 03. ožujka 2011.

¹¹ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.: 272.; Solar, Milivoj, Edipova braća i sinovi. Predavanja o mitu, mitskoj svijesti i mitskom jeziku. Naprijed, Zagreb 1998.

¹² Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.:273.

Bošković Stulli kao nazive te vrste predaje koristi mitske i demonološke, dok Ljiljana Marks pored naziva demonološke u zagradi navodi naziv (mitske).¹³

2.1.1. POVIJESNE PREDAJE

Padom Bosne i Hercegovine i Hrvatske u njoj se javljaju uskoci i hajduci. Uskoci su bili kršćani koji su iz Bosne i Hercegovine pobjegli od osmanske vlasti nastanivši se ponajviše u Dalmaciji. Na poticaj Mlečana uskakali su u susjedne hrvatske krajeve i borili se protiv Osmanlija.

Hajdučiju i četovanje prvi put 1550. g. spominje putopisac Zeno. Vrhunac djelovanja uskoka i hajduka bio je za vrijeme Kandijskog rata (1645.-1669.). Uskoci su djelovali u skupinama na poticaj ili sa znanjem vlasti, a hajduci su bili samostalni.

Hajduk je naziv za odmetnike na području jugoistočne Europe pod osmanskom vlašću. Javljaju se odmah od početka osmanskih osvajanja, a njihova brojnost raste pogotovo od XVI. st. Napadali su prepadima na cestama (cestovni razbojnici), ali su provaljivali i u naselja, pa čak i u gradove. Udruživali su se u hajdučke družine koje su obično imale do 30 ljudi. Na čelu družine bio je harambaša. Među stanovništvom imali su svoje ljude (jataci) koji su ih skrivali, opskrbljivali hranom i obavještavali. Uglavnom su bili kršćani, ali nisu bili rijetki ni muslimani. Uglavnom su djelovali samostalno i bez jasna ideološkoga cilja, kao obični razbojnici. Glavni im je neprijatelj bila osmanska država, pa su u kršćanskom narodu doživljavani kao osvetnici i borci protiv osmanske vlasti. U razdobljima većih nemira naroda zbog osmanskog terora, hajdučki su harambaše često stajali na čelu pobuna protiv osmanske vlasti, u kojima su okupljali i prave vojske od nekoliko tisuća ljudi.

Oprečna su mišljenja o hajducima. Jedni ih smatraju razbojnicima, a drugi ih mistificiraju i glorificiraju. Do suprotstavljenih mišljenja dolazi jer su postojale četiri kategorije hajduka: zulumčari, osvetnici, razbojnici i muslimanski hajduci osvetnici.¹⁴

ANDRIJICA ŠIMIĆ

Rodio se 2.10.1833. u Alagovcu kod Gruda. Već u 10. godini otišao je u Mostar agi Tikvini u službu i služio ga punih 10 godina. Zulum i nepravde otjeraše ga u planinu godine 1859. Oteo je oružje nekom begu, kome je iznenada sasuo šaku prašine u oči. Hajdukovao je po Rakitnu, Doljanima, Imotskom, Kupresu, Livnu, Glamoču i Vrlici. U okolici Livna ima

¹³ Josipa Širić, „Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušskog kraja“, u: *Craotica et Slavica Iadertina*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru: Zadar, 2014.: 389.

¹⁴354./ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=24105>

nekoliko lokaliteta koji podsjećaju na njega. Narod ga opisuje kao branitelja sirotinje i zaštitnika potlačenih. Progonio je i bogatije kršćane. Andrijica Šimić uhićen je izdajom 1866. godine, te je izručen turskim vlastima. Nakon dvije godine tamnovanja u Splitu, Imotskom, Duvnu, Livnu i Ljubuškom, uspio je, prepilivši okove, pobjeći iz ljubušskog zatvora 1868. godine nakon čega se ponovno odmetnuo u hajduke.¹⁵

Prodani su se doselili u Zagvozd iz Velikog Brda. Ovo naše misto se veže uz legendu o Andrijici Šimiću, poznatom hajduku - harambaši. On je tuda hajdukova sa svojim drugovima, oko Hercegovine i susidne Dalmacije. Pljačka je turčine i austrijske državljane u dalmatinskim mistima. To je razljutilo austrijske vlasti, pa su ga ucijenili na 1000 fiorina, a njegove drugove svakog po trista fiorina. Šimića su sem njih gonili i panduri iz Imoc'ke kraj'ne, pa su među njima bili najviše ljuti na Andrijicu, Studenčani, jer je izvršio ubijstvo u Buškom blatu 1870. Ubi je tom zgodom Tomu Bilića iz Studenčana. Andrijica je odlučio napustiti svoj kraj, a bia je rodnom iz Gruda u Hercegovini, te se sa svojim drugovima spustio prema Zagvozdu i tu se sakrio u kući Jakova Prodana u Prodanima. Bia je sakriven iza žrvnja. Slidili su ga imocki panduri sa Jozom Tomičićem iz Zagvozda, a kad su stigli u kuću Jakova Prodana, Tomičić je opalio iz kubure u Šimića. Andrijica mu je vratila, pa tako je ubija i ovoga izlema ga je još nogami i cipelam da zna da je mrtav. Bidan dobio je batina. I onda je pobio u Runoviće.¹⁶

2.1.2. DEMONOLOŠKE PREDAJE

Demonološke (demonске) predaje u osnovi imaju osobni doživljaj, susret s demonološkim (onostranim) bićem. Demonološke predaje se često dovode u vezu s mitološkim/mitskim, a ponekad i s eshatološkim. Međutim, za razliku od eshatoloških i mitskih, demonološke su usmjerene na objašnjavanje likova koji pripadaju mračnim silama. Zapisane demonološke predaje se odnose na bića koja imaju nadnaravne sposobnosti i uvijek na neki način čine zlo drugima. Osobe koje su se isticale iz zajednice na neki način, bilo to kršenje tabua, društvenih, moralnih ili vjerskih vrijednosti, često su dovodene u vezu s djelovanjem tajanstvenih sila. Najčešći demoni u toj vrsti naših predaja su: vještice, stuhe, irudice, kuga, kučibabe, vukodlaci (kodlaci, kudlaci, kozlaci), čaratani, đavao (vrag, crni

¹⁵ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.: 411.

¹⁶ Kazivač: Iva Prodan, pok. Cvitana; zapisano u Zagvozdu 19. travnja 2011.)

ovan, crni pas), orko, mačić; zloguke ptice (gavran, kukviža), te razna plašila, prikaze, utvare.¹⁷

LUC'KA I SAMOUKI POP LET'CA

Ovu priču sam čula još dok sam bila dijete od svoje bake. U sjećanje mi se vratila tek tijekom pripovijedanja moje bake koja inače jako drži do tradicije, osobito podgorske, budući da joj je majka bila Podgorka:

Bila je mala kučića u Donjoj Luci¹⁸ u kojoj je živila žena po imenu Lucika koju često nazivljaju, osobito Podgorani kad je vežu uz svoje misto, Lucka. Lucka je umrila, a osta iza nje pet nesritne dice koja su govorila da im mater dođe uvečer, da ih šesti i da izjutra pođe ča. Postoja je pop koji je izgleda bia samouk, jer su ga tako i zvali stari judi tada, ali pravo ime bilo mu je Let'ca. Dok je bia u paši zaspao je na jednoj ravnoj ploči na plaži. Zamisli šta se je onda desilo? Probudila se je stari pop, kad nu - libar ispri' njega. Misli čovik da' e pobenavia, ali očito je iz tog libra naučila znanje za ic' u pope i tako dobila nadimak Samouk. Često su mu stariji govorili o Luc'ki koja se kao duh diže noću i obilazi svoju dicu i da ulazi na grobje koje je po legendi bilo na tom mistu, a u Podgori se veže uz Sutiklu. Otiđe on sa stražom na grobje da vide jel' to istina, kad nu, čuju je kako piva (obožavala sam slušati mater dok mi je pričala ovu priču): „Šivat ću košuljicu tanku momu sinu Markanu, da bi mi je zdravo doderao... vratite se judi jabuke su rodile a mi platismo krvarinu!“ Pop je pokušao razvaliti vrata, ali ona mu je skočila za vrat ne pristajući pivati te stihove. Izvadia'e šćilet i probia joj mišić, krv je štrcnula i nikako se nije mogla posli oprati od tragova Luc'kine krvi. Ne znam ti ja jel' istina to ili nije, al tako mi kaziva moja mater, s poukom da ne diram u običaje.“¹⁹

VUKODLACI PO OBRONCIMA BIOKOVA

Demonske predaje o vukodlacima pripovijedaju o mrtvacima koji su se zbog teških grijeha četrdeset dana nakon smrti ustajali iz groba. Vukodlak (slav. vľkodlakъ), poznat i kao likantrop (grč. λυκάνθρωπος), u mitologiji je osoba koja mijenja oblik u vuka pomoću čarolije ili kletve.

¹⁷ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.:437.; Marko Dragić, „Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: proza, drama i mikrostrukture“, Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u 100 knjiga, knj. 5, MH, HKD Napredak, Sarajevo 2005, str. 194.; Josipa Širić, „Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušskog kraja“, u: Craotica et Slavica Iadertina, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru: Zadar, 2014.:487.

¹⁸ Mjesto na JZ dijelu makarske plaže.

¹⁹ Kazivačica Mande Meneš, ud. Čović; Makarska, 03. ožujka 2011.

Naziv potječe od starosaksonske ili vikinške riječi wehr, što znači čovjek, pa je njezino doslovno značenje »čovjek-vuk«. U prastarim vremenima tako su opisivali snažnu i moćnu osobu, a to su bile i vučje osobine vrijedne divljenja, pa su taj naziv pripisivali nekim velikašima i crkvenim dostojanstvenicima. Zavijanje na pun Mjesec pouzdan je pokazatelj da je vukodlak krenuo u lov. Ako su za života bili pijanice, pojavljivali su se kao mješina puna vina, a ako nisu bili pijanice, pojavljivali su se u obliku mješine pune vodom. U nekim krajevima (primjerice Hrvatskomu Zagorju) vjerovalo se da će se pokojnik povukodlačiti ako preko njega prijeđe mačka. Vukodlaci su zli i uvijek nastoje naškoditi čovjeku, a često uzimaju različite životinjske oblike. Prema pričama oni se okupljaju na raskrižjima putova od dvadeset tri do dvadeset i četiri sata. Za čovjeka nije dobro da se u to doba zatekne na putu jer bi mu se moglo dogoditi svakakvo zlo. Zbog toga se na raskrižjima putova postavljalo raspelo kao obrana od zlih sila, ali i pomoć u rasuđivanju pravih smjerova putovanja.²⁰

Vjerovanje u vukodlake nastalo je u prapovijesti, ali su se kroz povijest pojavljivala različita vjerovanja o načinu postanka vukodlaka, njihovom djelovanju kao i načinu zaštite od njih. Prema pučkom vjerovanju od vukodlaka se može obraniti glogovim trnom i kolcem, vatrom i prevrnutim stvarima, a mješavinom književnih djela i narodnih legendi stvoreno je vjerovanje da se vukodlaka može ubiti uporabom srebrnih metaka.

Predaja o vukodlacima raširena je po Europi, ali slične predaje javljaju se i u drugim dijelovima svijeta. Prema pučkom vjerovanju vukodlak se poistovjećuje s vampirom, odnosno mrtvacom koji noću ustaje iz groba, naduven i bez kostiju, u liku vuka ili kao "duplikat" u obliku leptira te napada ljude i pije im krv. Vjerovalo se da se zao čovjek povampiri ili povukodlači ako je umro bez svijeće ili ako je preko njega prešla neka životinja. Nekad se držalo da vukodlaci nakon smrti postaju vampiri. U Istri i Sloveniji naziv za vukodlaka i vampira je istovjetan i glasi kudlak, slično je i u Albaniji gdje se vampira naziva vrykolakas ili vurkolak. Vukodlaci spadaju u skupinu legendarnih zvijeri.²¹

Kazivačica je osobito bila skoncentrirana dok mi je pričala ovu priču, vjerojatno jer se i njoj pažljivo pripovijedala i tako joj ostala u sjećanju. U priči je riječ upravo o vukodlacima:

Bia je mali koji je bia stvarno malušan, ima je četiri ili pet godina, ko će ga znat kad je bia tako mal. Mater mu je često išla po vodu, na izvor u Bijakovi u Kotišini. Jednog dana dite

²⁰ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.: 440.

²¹ Josipa Širić, „Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušskog kraja“, u: Craotica et Slavica Iadertina, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru: Zadar, 2014.:393.; <http://znanje.hr/wp-content/uploads/2013/09/prirucnik-vukodlaci.pdf> (30. srpnja 2015.)

ošlo za njom i izgubilo se, pratilo je neki put i uvatia ga je mrkli mrak, tute je i zaspa od umora. Mater ga tražila po komšiluku, ali njega nidi. Dite ošlo na strminu koja pada prema Tučepima (prema nekima je to Vrjuša koja pada kraj Mrtaškog puta prema Podgori) di je bila jedna smrča sa brekujom koja je uvijek tute. Kazuju judi da se tute uvijek odilo s one strane Bijakove prema Makarskoj. Primorci su odili iz Makarske u to vrime, ali su zakasnili, dite se tada probudilo i zakmečilo šta su ovi čuli ka glasanje vukozlaka i umorili ga tako šta su ga proboli nožen. Na kraju su našli to jadno dite mrtvo, a da ni svjesni nisu bili svojega dila. I danas kazivaju stari da se čuje po obroncima Bijakove plač tog diteta, osobito uz stara bijakovska grobja Makar i Teklu. Jadno dite.“²²

Kada sam staroj susjedi spomenula ovu priču rekla mi je da je to vezano uz obitelj Stojković.

PASTIR I ZMIJA

Čuva je pastir stoku u Bijakovi kraj Lančirevca, i tada se niz padinu prema tom docu spustila velika zmijetina, te se savila nad docem, a u ustima je imala svirak ka kamiša. Kad je počela svirat sa svih okolnih brigova počele su se spuštati ostale zmijske sa Bijakova. Bilo je raznih, velikih, malih, zelenih, žutih.. A taj pastir je čuo od odraslih da se to događalo već prije, pa se pribra. Oko velike zmijske sve ostale su naslonile glavu i tu se okupile. Pastir se siti da mu je jedan stariji čovik reka da digni opak s noge i baci među zmijske, te da šprintom trči prema Suncu, da ga one ne mogu sliditi. Kad je sutra doša na dolac naša je svirak na kojem je pisalo šta će se u Beču dogoditi u budućnosti. Niko tu priču nije dugo obadava.

DUH

Umrla je neka žena iznenada, u čudnim okolnostima, pa je brzo zakopali na vrj grobja i nije tu bilo ništa neobično. Nakon nekoliko dana judi su je počeli viđati, često bi se pojavila tu, pa tamo, pa opet tu, ka duh. Dok bi neka žena sikla drva ta mrtva bi joj slagala breme da niko ne bi primjetio i upozorila bi ženu da ide doma, jer joj plaču dica. Često je kupila skorup sa mlika u noći punog miseca. Jednog dana su je popovi zakleli i otirali u Vidovu Goru. Nije se bilo lako zaklet, pa je osan popova dolazilo tri noći zaredom na grobje i tek su onda uspili. Uskoro se nije pokazivala, a kažu neki da su je vidili prije par godina.

²² Kazivačica Mande Meneš, ud. Čović; Makarska, 03. ožujka 2011.

MORINA

Jednog čovika pratile morine svaku več, a zaspala bi nakon nekoliko minuta, pa bi ga mučile i tako stalno. Bia čovik mršav ka suva grana, jer bi ga iscrpile. Prijatelji su ga počeli čuvat, a jedan bi sidia na katrigi kraj kreveta, a drugi na kućnom pragu. Jednom je nešto zašuškalo, a oba stražara su bila zaspala, a ovaj na katrigi se prenia te u momentu diga papuču i pogodia ovoga šta je bia na vratima, pa je ovaj počea prestravljeno vikat: „Evo mene je sad beštija udrila!“ Pa je uvatia tu papuču ka glavni dokaz. Dok su tako čuvali sobu često bi je čuli po tavanu, al nikako da je uvate. Jednom su začepili bocu u sobi koju su čuvali pa je žena koja je bila mora morala moliti da je odčepe, jer ne može „pišat“ ako je boca začepljena. Ovaj je bia spašen na jedvite jade.

Postoje savjeti da kad te mori morina da legneš naopako, pa di ti je glava, sad su ti tu noge, a di su noge, sad ti je tu glava, ili da se namaže lice i vrat lukom da ova ne bi pila krv.

VIŠTICE

Po narodnom vjerovanju vještice su stupile u savez s đavolom pogodbom koja se potpisivala krvlju. Konkretna ženska osoba bi đavlu prodala dušu, a đavao bi njoj dao nadprirodne moći. Zamišljane su kako jašu na metli s grbom na leđima i dugim nosom. Ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju, itd.

Sve do 13. stoljeća crkva se držala načela da na svojim sudovima ne smije izricati smrtnu kaznu. Međutim, sa sve većom opasnošću od hereze dolazi do promjene mišljenja unutar crkvene vlasti. Pojavom inkvizicije i kasnije bule *Ad extirpanda* pape Innocenta IV., 1252. dolazi do mišljenja da državna vlast, ne samo da je ovlaštena, već i dužna kažnjavati heretike smrću. Nakon toga, u Europi su počeli masovni progoni vještica koji su zahvatili i Hrvatsku. Zahvaljujući Mariji Tereziji, godine 1758., u Hrvatskoj je zabranjeno spaljivanje vještica.²³

Prva je vještica spaljena 1275. g. u Tuluzi, a zadnja 1793. g. u Posanu. Neki misle da je u tom razdoblju spaljeno do milijun vještica. U Hrvatskoj je spaljivanje vještica zabranila Marija Terezija 1758. g. Vjerovalo se da ima i lijepih vještica jer i đavao voli što je lijepo. Razlikuju se vještice u bajkama i demonološkim predajama. Vještica u bajci je bezimena i zla,

²³ Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.: 437.

a u predaji je to stvarna osoba koja nanosi zlo. Vještice se još nazivaju: more, štrige (štringe) coprnice, babe. More su po narodnom vjerovanju djevojke koje su se povještatile.²⁴

Bile su okrutne, zle i poslušne svojim šefovima. Jednom je svaka tribala donit ljudsko srce bez prigovora. U jednu kuću je uša prosaj da pita za prileć, dobia je i kruva i pita domaćicu ima li ona bolesna sina. Ova je to potvrdila, a on joj je reka da zna kako ce ga izličit. A mater ka amter, sve za svoje dite, pa ga luda poslušala. Reka joj je da na vrata stavi samar od konja i da tu ostane priko noći. Po noći se tresla vrata a to nikako nije pristajalo i prid zoru se smirilo. Ujutro nasto plač u selu do, vajda je bilo umrlo neko dite, a prosjak reka materi da je umra umisto njena sina, jer vištica nije mogla uč i uzet njegovo srce, pa je ošla u svoju kuću i svome ditetu uzela srce, te ga odnila višticama.

JERKUŠA

Ukleta misto ode u nas je bila Jerkuša, tu su klisure, udubine i doci. U tim klisurama je skriveno blago u drvenoj škrinji, to je je od Turčina otea jedan hajduk. Skupia je toliko dukata da je moga otić i zakupit jedan cili grad, a li to su blago ljubomorno čuvale vile i vragovi, pa ga oteli njemu i sakrile tu ispod jerkuške klisure. Kažu stari da niko to neće otvorit već jedn a čobanica koja će tu čuvat stado i prest vunu, pa će je tada u oko ubost vršak kudjelje i ona će tad vidit blago. Ako se takne blaga prije nego li oka, blago joj ostaje, a oko će bit zdravo ka dren. Ako takne prije oko, blago će nestat, a ona će ostat ćorava na to oko. I tako će se blago pojavljivat svako 1000 godina.²⁵

2.1.3. PRIČANJA IZ ŽIVOTA

Pričanja iz života su najčešće kratke i podrugljive predaje u kojima se ismijavaju stanovnici pojedinih krajeva i sela, pripadnici određenih društvenih slojeva (seljaci, malograđani) i zanimanja (činovnici, policajci). Isprepleću se novelama, anegdota, šalama i vicevima. U pričanjima iz života nalaze se didaktička pričanja o ubijanju staraca; metaforično pričanje, primjerice, o sedam prutova; šaljiva i druga pričanja²⁶.

²⁴ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.: 437.; Josipa Širić, „Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posušskog kraja“, u: Craotica et Slavica Iadertina, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru: Zadar, 2014.:396.

²⁵ Kazivač: Iva Prodan pok. Cvitana; Zagvozd 20. ožujka 2011

²⁶ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.: 444.

KAD ŽENA OŽEDNI

Unda kad se išlo pješke u Imocki, većinom sridom, zbog pazara, uputila se tada i moja susida Kata. Spremila je grudicu kruva i bokun kolača starijeg od duba ispri' kuće, i malo sira za puta. Umorila se je, pa je stala u krčmu na putu. Tute je izvadila taj krov, sir i stala jist, al nestalo je kruva, a osta je onaj tvrdi kolač, pa naruči botiju vina da joj omekša taj kolač, kako su ga zvali Treški. Donia krčmar po litra vina i ona moči jedan, moči drugi zalogaj, treći...i tako ostane bez vina, jer je kolač sve usupa. Od sira jedna bila žedna, pa zatraži od krčmara još botilju vina i reče: Kad može kolač po litre, mogu i ja cilu demejanu!

KAD JE PITA NIJE DALA

Dogodila se teška nesrića. Muž je bija na umoru, bija je bolestan na pluća i ništa jadan nije tija jist. Kad se u zoru probudija, zovnija je ženu da mu skuva jaja „u sorbulu“ i da mu da bukaricu vina. Tada im je mala ćer ošla u pojatu, jer se krava tribala otelit, pa su to očekivali. Zvala je brzo mala mater: Mater, mater, brzo krava nam se teli, dojdi vamo! Žena ostavila jaja i vino i ošla u staju i tako „oprostila“ ona tele i vratila se je u kuću. I kad je išla tetošit svojega Matu i nudila mu ranu svatila je brzo da je umra. Tada je po običaju počela naricat na sav glas da smo je svi čuli: E moj Mate, jedna ti sam crna kukava, kad si pita, ja ti nisam dala, a sad se tvoja oladila jaja! Ladna jaja, ladan Mate. Bog mu daj pokoj duši.

NA KOGA JE DITE

Oša mojoj susidi Anki muž u Ameriku, al malo nakon šta je oša sazna ona da je noseća. Rodilo se dite, a babe odma oko njega da vide kakvo je. Babe ka babe, izašle vanka i počele govorit da je dite ovako, dite je onako, na ovoga je, na onoga je...Na kraju su svatile da nisu lude i da je dite pljunuti susid. Zbog toga izbi svađa, pa se skoro i ne počerupaše zbog jednog diteta. Na kraju se najpametnija javila: „E moje žene vi se čudite. Kad sam ja rodila svog malog svi su govorili da je pljunuti ujac, a on u Argentini. Kako je onda čudo da se dite umetne na susida koji je odi.“ Ove se ostale pogledaše se i odoše svaka svojim putem. Jadno dite, nek ga samo čuva Bog.

SVAK SVOJE OĆE

Poša did na Pazar, pa se sletili u kući oko njega, jer bi svak da mu nešto lipa donese. Žena bi sito, jer je staro i rupasto, ćer bi pleteće igle, jer je vrime udaje, sin bi konop za

konja, jer bi se igra Turčina. Did cilo vrime gladi brk, klima i šuti. Pa dođe najmlađi didov unuk: „Dide kupi mi zviždak, a evo ti jedan dinar.“ Did se nasmija i reče: „E, sinko, ti si ga zazvižda.“

LAJE ČAĆA

Naši su judi morali ić po nadnicama u druga sela, pa su kopali, orali kod tuđi judi kako bi štagod i zaradili i da im dica imaju kruva. Izjutra bi ošli u prve pivce, a vraćali se kasno uvečer. Dica bi čekala i izlazila bi prid kuću povirit ide li više njiov ćaća. Jedne večeri tako, jedno dite uzbuđeno uleti u kuću i reče: „Majkooo, ide pas, laje ćaća!“

DOMIŠLJATOST

Za obidom u zoru se uvijek jilo iz jedne velike zdile, a za tim obidom je bilo u Mile Gačićeve uvijek petero male dice. Daro, najmlađi od nji' se nije moga boriti sa starijom braćom i sestrama, pa da bi i on dobija koji zalogaj odlučia je staviti nogu u zdilu. Tako su svi odustali od obida, a on je zadovoljno omastija brk.

RADIJSKA „ZDRAVOMARIJA“

Dok su se susidi u Pružićima igrali na briškulu ili trešet, na radiju su se čula crkvena zvona, pa je jedan od nji ka pravi vjernik sta i prikrstia se je. Drugi se je začudio i pita ga je zašto se prikrstia, a ovaj mu odgovori: „Pa, al si gluv, il ne čuješ - Zdravomarija je odzvonila?“ Ovaj njemu na to da samo bulazni priča jer do zdravomarije ima još dvi ure, a to šta je čuja su bila radijska zvona. Ovaj se najutia te beštima radiju, jer ga je natira da se uzalud prikriži. Jadan veliko mu brime. I tako oni nastavili pisati punte na kartu i molali ovog na miru, da više ne laprda²⁷.

²⁷ Kazivač: Iva Prodan pok. Cvitana; Zagvozd, 20. ožujka 2011.

3. OBIČAJI

3.1. USKRŠNJI OBIČAJI

Postoji nekoliko načina ukrašavanja uskršnih pisanica. Meni najdraži uvijek je bila crtanje vrućim tekućim voskom sa pisljkom koju bi mi mater spremala. Nakon farbanja taj osušeni se vosak skida, a ostaju razni lipi, ukrasni crteži. Jaja bi mi mater farbala kuhanjem u kapuli, s oravima, korijenjem i travama, a da se lašte i cikle, prije stavljanja u košaricu istrljala bi ih masnom krpicom, najčešće natopljenom u masti koju bi ćaća donia sa sela, iz Gornje Podgore. Najčešće smo jaja farbali u crveno sa bilim ukrasima. Na kraju bi ja najčešće ako bi mater i baba imale strpljenja stavila oblik rozete na jaja. Bila su mi takva najljepša. Naravno najdraže mi je bilo izać u komšiluk i tuč se s jajima. Svak bi uzeo jedno jaje i kucnuo jaje svog para, a pobjednik je bio oni čije jaje bi ostalo s najmanje rana na kori. Danas se ti običaji pomalo gube.²⁸

Moja sjećanja: Nekada kada su se jaja ukrašavala sa grančicama baka (pok. Božena Mendeš) mi je pričala kako bi njezin *nono* otišao na Vis po palmine grančice ili bi jaja ukrasili sa maslinovim grančicama. Te grančice bi se zatim plele, što je bio dosta zahtjevan posao i u to bi se potom stavila jaja ili uskršni kruh.²⁹

Majka³⁰ mi je objasnila kako su oni pravili boje za jaja, a taj postupak i danas često koristi u izradi uskršnih pisanica. Isti običaj je prenijela na mene i sestru Ivanu. Naime, crvena bi se dobivala od korijena broća ili od cikle i kapule. Od korijena koprive, špinata ili poriluka može se dobiti zelena. Najčešće su se jaja umatala u *kalcete* da se ta boja jako dobro primi. Moja baka (pok. Božena Mendeš) bi uvijek rekla: „*Pisanica je starija od kokoše, dakle prvo je bilo - jaje.*“

Moja kazivačica (Mande Mendeš ud. Čović) za Uskrs kaže: „*Uskrs oslobađa čovika iz smrti, a jaje simbolizira rađanje. Da bismo taj život okusili triba i poist to jaje.*“

Da budemo zdravi, na Cvitnicu moramo u crikvu, blagoslovit maslinovu grančicu, koju neko čak i pojide da bi zdravlje ušlo unutar njegova tila. Osim toga uvijek se išlo, a i

²⁸ Kazivačica Mande Mendeš ud. Čović; Makarska, 20. travnja 2011.

²⁹ Kazivačica Mande Mendeš ud. Čović; Makarska, 20. travnja 2011.

³⁰ Jasminka Prodan, djev. Bunar, rođena 29. veljače 1968. u Makru.

danas se ide na blagoslov 'rane, najčešće sirnica, soli i pisanica za 'jude, uj'a kako 'ko, mekinje mi je nosila baba na selu za živinu, te šibice za vatru... i kuva se bakalar ili kod siromašnijih obitelji „ala bakalar“ - oslić na bakalar.

U Makarskoj postoji običaj kojem sam i ja svjedočila. Naime, buduća mlada bi morala zaručniku darivati čak tucet jaja, a budućoj svekrvi ispeći pletenicu od tijesta.³¹

Sjećam se da se u Zagvozdu na Cvjetnicu umivalo u cvijeću koje bi se to jutro ubralo, a palmine grančice su se čuvale za Križni put na Veliki petak.

3.2. KORIZMA

Riječ korizma dolazi od latinskog *quadragesima*, a znači četrdeset dana. Dio je kršćanske crkvene godine, tj. razdoblje od 40 dana u kojem se kršćani pokorom, odricanjem i intenzivnijim življenjem Božje riječi pripremaju za najveći kršćanski blagdan – Uskrs.

Kršćani se pripremaju za slavljenje Uskrsa molitvom, postom, odricanjem, slušanjem i čitanjem Božje riječi te dobrim djelima. unutar korizme ima 6 nedjelja i svaka ima svoje ime. Prva korizmena nedjelja zove se Čista, druga je Pačista, treća Bezimena, četvrta Sredoposna, peta Gluha (Glušna), a šesta je Nedjelja muke Gospodnje ili Cvjetnica.

Korizma započinje blagdanom Pepelnice ili Čiste srijede. Na taj blagdan u crkvama se izvodi obred *pepeljenja* kojim se simbolično označava kajanje, budući da je pepeo od davnina simbol pokore i pokajanja. Budući da je ovo razdoblje obilježeno većom pobožnošću i prisjećanjem na Isusovu muku, izbjegavaju se veća slavlja kao što su svadbe i proslave. To se, više nego danas, provodilo u vremenu naših baka i djedova. Korizma je vrijeme duhovne obnove čovjeka kada se ne pije, ne prave igranke ni bilo kakva druga veselja.³²

U tome vremenu postojala su stroga, nepisana, običajna pravila koja su određivala što se točno smije odjenuti za određenu korizmenu nedjelju. U tradicijskom odijevanju u korizmi izbjegavali su se šareni odjevni predmeti, sve se svodilo na nekoliko osnovnih boja: bijelu, crnu i tamnije boje kao što su smeđa, modra, zelena.³³

³¹ Kazivačica Mande Mendeš ud. Čović; Makarska, 20. travnja 2011.

³² Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.: 153.

³³ <http://www.eduvizija.hr/portal/?q=sadrzaj/korizma> (10.8.2015.)

O korizmi moja kazivačica kaže: *Kad bi zazvonilo na zvoniku sv. Marka na Kačiću u ponoć znali smo da je korizma, a da je sutrašnja Čista srida prvi dan mukotrpne i molitvene korizme. Naravno da mi dica nismo postili, al i ja kad sam narasla postala sam dio tog običaja- i bia mi je gušt, ka i dan danas postit. Bog to sve vidi. Judi bi odlazili u crkve i pepelili se. „Sjeti se čovječe da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti“, govoriya bi svećenik.*

Na taj dan trebalo je sve oribati sa bruškinom. Podovi su se ribali i skale, paučina se skidala, pomeli su se krajevi i kantuni, a roba iz starinskih baluka, stavjala se zračit jerbo je vajalo i dušom i tilom uć čist u korizmu.

Korizma traje četrdeset dana, a završava Glorijom i Uskrsom. U korizmi se najčešće jio kupus, pa bi se zalia bevandom. Želudac je uvik bia gladan, ali to se jilo, jer nije bilo ničeg drugog. U korizmi se prije večere, a osobito nakon večere, molilo nekoliko uri bez pristanka. Nekada bi dica usrid molitve klonula i zaspala. Ovo je jedan mali dio molitve koji se molio:

Sude duhovni, moli za nas!

Pomoćnice kršćanska, moli za nas!

Zdravje nemoćnika, moli za nas!

Zvizdo juternja, moli za nas!³⁴

3.3. VELA NEDIJA SA USKRSON

Prvi dan Vele nedije je Cvitnica. U noć na osvit Cvitnice bio je običaj da muški posipaju dvore sa cvićem i slatkišem. To bi činili oni momci koji su bili zajubjeni u neke ženske, pa da se iskažu koliko su im drage, donosili bi im te noći pitare cvića i slatkoga, a sve to koliko ko more, odnosno koliko mu džep dopušća.

Na Cvitnicu po svim crkvama pivale su se „Muke“ i blagoslivjale grane maslinove i listovi palme, pa iza mise i blagoslova nosilo bi se to doma da čuva kuću. Ovo sa blagoslovjenim grančicama ponavljalo se svake godine, jer bi lanjski blagoslov izvitria, pa bi ga vajalo obnavljati, ako se tilo da te čuva od raznoraznih bolesti. Zvonik sv. Marka poziva je puk na izvršenje korizmene ure. Svaki pravi kršćanin mora je otić tu uru, a još praviji i po nekoliko uri. Zvona su tako odzvanjala svakoga dana od šest uri u zoru do večeri kad bi, pa

³⁴ Kazivačica Mande Mendeš ud. Čović; Makarska, 20. travnja 2011.

*mrk, i tako od Cvitnice do Veloga četvrtka, dok bi na Veli četvrtak pri kraju mise bio baraban, pa bi se zavezala zvona i ona ne bi zvonila do Glorije.*³⁵

3.4. VELI PETAK U ZAGVOZDU

Na Veliki petak do podneva se služila misa u crkvi Gospe od Karmela. Tada se sjećamo muke Gospodina našeg Isusa Krista. To je dan kada je Sin Božji osuđen i predan mučenicima na dvoru Poncija Pilata. Spomen na taj dan obilježava se diljem svijeta nošenjem križa i obredom Velikog Petka u crkvama. Tada je po prvi put križ pokazan nakon što je 40 danas u korizmi bio zavijen u ljubičastu korizmenu boju.³⁶ U Zagvozdu „križ“ polazi iz župne crkve Gospe od Karmela prema crkvi Velike Gospe na zagvoškom groblju, zatim vjernički puk ide za križem u Rastovac gdje se kraće zaustavlja pred crkvom svetog Križa. Preciznim mjerenjem to je 3.637 metara od župne crkve, a zatim nastavlja prema župnoj crkvi gdje se u 18 sati održava obred. Ukupno dužina križnog puta iznosi 6.717 metara. Za cijelo vrijeme procesije grupe kantadura kantaju *Muku Gospodinovu*. U kantanju obojica pjevača izgovaraju iste riječi. Kantaju muškarci u parovima. Kantači hodaju neposredno iza križonoša.³⁷

Zadnji 10 godina Joško Čagalj - Jole je jedan od križonoša, a neki od njih su i Vlade Buljubašić, Ante Buljubašić, Luka Čagalj, Jure Čagalj. Svaki par piva po dva stiha, zatim sljedeći par sljedeća dva stiha i tako do zadnjeg para. Ovaj pak stalno ponavlja prva dva stiha: „Muka gorka Gospodina / Isukrsta Božjeg Sina.“ Kantanje ti završava u crikvi nakon procesije di svi parovi (a posljednjih godina ima ih oko 10) ispivaju zadnji dvostih: „Sinu Božji, budi hvaljen/Po sve vike vikov. Amen“ (Pogledaj cijelu „Muku“ na sljedećoj stranici). Uvik se ide u dva reda podiljena na muškarce i žene koje kontroliraju redari, a već dugo godina jedan od njih je i Mićo Prodan, tvoj stric.

Kantaduri ti se uvik nalaze odmah iza župnika i križa. Za ovu priliku dolaze naši Zagvoždani sa svih strana svita da idu „za Križem“, pa se zna skupiti i preko dvi iljade judi. Sićam se da je u vrime komunističke vladavine bilo zabranjeno nošenja križa, ali križ je uvik

³⁵ Kazivačica Mande Mendeš ud. Čović; Makarska, 20. travnja 2011.; Iva Prodan, pok. Cvitana; Zagvozd, 19. travanja 2011.

³⁶ Usp. Marko Dragić, *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, *Passion as an Inexhaustible Source of Inspiration for Culture*, br. VI., Pasijska baština Bosne i Hercegovine, *Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina*, Zbornik radova VI. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2008., Zagreb, 2010., str. 212-249.

³⁷ Prepisano iz župne bilježnice svećenika Ivana Cikojevića.

iša u nas, dok je u pojedinim župama i gradovima bila stroga zabrana. Teško je bilo za župnika don Marka Perice, kad su komunističke vlasti zapratile župniku zatvorom ako bude iša za Križem. Naši vjernici se nisu dali, pa su već uzeli križ i započeli procesiju. Sićam se Josipa Dedića - Pura i Vladimira Čagalja pok. Grge. Oni su prvi ponili križ te godine. Koliko se vina popije za križem, toliko će krvi poteć kroz godinu, pa bi redovito svi bili i pijani, a neki su samo imali izliku za još jedno pijanstvo i novu boteju vina.³⁸

Kantanje koje se prenosilo usmenom predajom i danas se odvija na Veliki petak u Zagvozdu i Župi. Tradicija je da se pjeva „Muka Isusova i plač Blažene Dvice Marije“ koju izvode kantaduri.³⁹

³⁸ Kazivačica: Iva Prodan, pok. Cvitana; Zagvozdo, 19. travanja 2011.

³⁹ Moja sjećanja.

3.5. MUKA ISUSOVA I PLAČ BLAŽENE DIVICE MARIJE

001. *Muka gorka Gospodina,*
Isukrsta Božjeg Sina,
002. *Po Ivanu Vandelisti,*
Koji Gospi plač navisti.
003. *Plaćnim glasom sve vas molju,*
Slište Majke, sad nevolju.
004. *Kojano vas na plač zove,*
Jer u gorkim mukam plove.
005. *Zove duše Bogu mile,*
Da zajedno s njom procvile.
006. *Vi pošteni Redovnici,*
Isusovi naslidnici;
007. *Slatke pisme ostavite,*
Plaćne glase sad počmite.
008. *Sada Crkve porušite,*
Ter za Meštrom svi tužite.
009. *I puk na plač probudite,*
Za Isusom procvilite.
010. *Molim oce drage moje,*
Skupte k sebi sinke svoje.
011. *Ter plačite Božjeg Sina,*
Isukrsta Gospodina.
012. *Koji za nas muku prima,*
I na Križu umrit ima.
013. *I vas molju mile majke,*
Ke imate svoje stanke;
014. *Keste žalost jur imale,*
Kad ste sinke pokopale:
015. *Vaše kćerce porušite,*
Ter ji plakat naučite.

016. *I neviste, i divojke,*
Plačne pisme sad pivajte.
017. *Svi ostali pravovirni,*
Poslušajte srcem smirni.
018. *Marijinu gorku tužbu,*
Ter plačite s njom u družbu.
019. *Sve stvorenje sad ju združi,*
Tresući se s njom u tuži.
020. *Ondi Gospa sve predaše,*
Ter cvileći pogledaše;
021. *Od kuda će čuti glase,*
Od Isusa ki nas spase.
022. *A tot Ivan cvileć teče,*
Kako mrtva Gospa kleče.
023. *Kad Ivana zglada plačna,*
Obrani je rana mačna.
024. *Kad joj plačno progovori,*
Srce joj se sve otvori.
025. *Ujtiše je teške boli,*
I tu pade nice doli.
026. *Držati se već nemože,*
Žalosno se prinemože.
027. *Tad priteče Mandalina,*
Prima Gospu na kolina.
028. *Gospi sestre pritekoše,*
Nad njom kose raspletoše.
029. *Plač činjaju s Mandalinom,*
Za Isusom Gospodinom.
030. *Kad se Gospi svist povrati,*
Poče Ivu zaklinjati;
031. *Ivo dragi nutju utaži,*
Ter mi tužnoj Majci kaži:
032. *Di je Isus moja dika?*
To je Ivo zla prilika,

033. *Da ti tako k meni tečeš,*
Oću da mi sada rečeš.
034. *Tada Ivan pade nice,*
Sakriv skutom suzno lice.
035. *Vele grozno uzdišaše,*
Tere Gospi govoraše:
036. *Crno ruvo uzmi na se,*
Jer ti nosim tužne glase.
037. *Juda izda Meštra svoga,*
Zlim židovim, Sinka tvoga.
038. *Od poglavic iska pomoć,*
Da Isusa izda obnoć.
039. *Jerbo u dne nesmijaše,*
Od mnoštva se on bojaše.
040. *Oni vojsku pripraviše,*
Ter je s Judom odpraviše.
041. *Na molitvi Isus staše,*
Kad se vojska približaše.
042. *Vas se krvlju on znojaše,*
Jer put umrit ne tijaše.
043. *Anđeo s neba k njemu dođe,*
Pokripiv ga opet pođe.
044. *Pokle Isus bi pokripljen,*
S voljom Oca jur sjedinjen.
045. *Etot Juda s vojskom dođe,*
Suprot vojsci Isus pođe.
046. *Kad im reče; Kog ištete?*
Udariše svi na pete.
047. *Pokaza im svoju kripost,*
Al na njima biše slipost.
048. *Cjelovom ga Juda izda,*
U židovske ruke prida.
049. *Kad se Juda s njim pozdravi,*
Podbiše ga kako lavi.

050. *Podbiše ga oružnici,*
Pobigoše učenici.
051. *Tu bi Gospe puka kami,*
Di ga biju palicami.
052. *I kamenjem kruto dosti,*
A oružjem brez milosti.
053. *Kad mu zgleda Gospe lice,*
Uzdrhta se od tužice.
054. *Modrice mu ispričane,*
I sve s krvlju izmišane.
055. *Vas izranjen tute osta,*
I pogrđen vele, dosta.
056. *Izmučiše Gospe tako,*
Vežuć ruke naopako.
057. *Od zemlje ga podigoše,*
Ter ga strašno povedoše.
058. *S njime k Ani dotekoše,*
Zločincem ga svi rekoše.
059. *Brzo hodi da ga vidiš,*
Ako vidit Sinka želiš.
060. *Štot od njega Majko tvore,*
Doklen ti ga ne umore.
061. *Kad to Ivan Majci reče,*
Kako mrtva Gospa kleče.
062. *Strašna groza na nju dođe,*
Britki mač joj srce prođe.
063. *Ter ostanu kako kami,*
Polivši se sva suzami.
064. *Potamni joj tužno lice,*
Od tolike tad tužice.
065. *I zavapi;- Sad idemo,*
Da ga živa zatečemo.
066. *Poče hodit jadona mati,*
Gorke suze prolivati.

067. *Srce strile probadaju,*
Kaplje krvi kad viđaju.
068. *Kud je vođen ke kapaju,*
I po putu svuda staju.
069. *Kad dođoše prid dvor k Ani,*
Ali bihu tu dvorani.
070. *Pristupiti tu nesmiše,*
Jer u dvoru Isus biše.
071. *Izdaleka tu slušaju,*
Di židovi vapijaju.
072. *Jedan dignu tad desnicu,*
Dad Isusu zaušnicu.
073. *Kad to začu tužna Mati,*
Poče suze prolivati:
074. *Ajme Sinko željo moja,*
Jadna ti je Majka tvoja.
075. *Ajme Sinko ti li primi,*
Ti zaušak među njimi.
076. *Nemilo te Sinko tvore,*
Dokle mi te ne umore.
077. *Ajme Juda himbeniče,*
Prizločesti učeniče.
078. *Til prodade Meštra svoga,*
Zlim židovim Sinka moga?
079. *Što ti skrivi moj Sin mili,*
Ter ti tako men ucvili?
080. *Netom Gospa rič izusti,*
Iz dvora se narod pusti.
081. *Prije nego u dvor dođe,*
Hitro Isus svezan prođe.
082. *I zavapi; Ajme Sine,*
Što mimo me mučen mine.
083. *Što toliko hitro bižiš,*
Ali me se Majke stidiš?

084. *Obazri se zlato moje,*
Marija te Majka zove.
085. *Koje srce kako kami,*
Plakalo bi tad suzami.
086. *Kad pođoše s njim bižeći,*
Pade Majka tu cvileći.
087. *Odanut mu nedadoše,*
Dok prid Kajfu dotekoše.
088. *Vas puk poče nanj vapiti,*
Tere krivo svidočiti.
089. *Da iznosi zakon novi,*
Po svih zemlja Cesarovi.
090. *Ter puk mami naglim činom,*
Čineći se Božjim Sinom.
091. *Još ter bihu primaknuli,*
Vapijući, mi smo čuli:
092. *Mogu Crkvu razoriti,*
I u tri dni sagraditi.
093. *Vas puk na njegov vapijaše,*
Ali Isus mučen staše.
094. *Usta Kaif ter mu priti,*
Ti Sin Božji očeš biti?
095. *Nanj se Isus ne ispriči,*
Neg mu reče ove riči:
096. *Dobro jesi reka i sam*
Da Sin Božji pravi jesam.
097. *Od sad ćeš me ti vidjeti,*
U oblaku prihoditi;
098. *Na nebesa uzhodeći,*
S desne Ocu ja sideći.
099. *Kada Kaif to razumi,*
Zlo zamisli i naumi.
100. *Razdre skute svoje ljuto,*
I zavapi glasom kruto:

101. *Neišтите svidožbe nove,
Ne čuste li psosti ove?*
102. *Kad židovi razumiše,
Svi iz glasa zavapiše:*
103. *Na smrt njega da vodimo,
Da već vrime ne gubimo.*
104. *Pilatu ga, svi rekoše,
Tere s njime potekoše.*
105. *Na obraz mu svi pljuvahu,
Prid Pilatom govorahu.*
106. *Sudi da ga umorimo,
Jer ga kriva nahodimo.*
107. *Jer puk mami naglim činom,
Čineći se Božjim Sinom.*
108. *Ali Pilat to znadiše,
Da pravedan Isus biše.*
109. *Nenavidnost poznavашe,
Suditi ga nehtijaše.*
110. *Tad u gradu Irud staše,
S Pilatom se zlo gledaše.*
111. *Posla njega tad Pilato,
Da ga Irud sudi zato.*
112. *Vodeći ga tako ružno,
Za njim Majka cvileć tužno.*
113. *Vapijhaše željno tada:
Dragi Sinko kud greš sada?*
114. *Kad dođoše prid Iruda,
Poče Irud iskat čuda.*
115. *Eto vino, eto voda,
Čini čuda kod naroda.*
116. *Ja ne ištem sada ino,
Neg od vode čini vino.*
117. *Kakos i pri učinio,
I narode začudio.*

118. *Mnoge riči govoraše,*
Ali Isus mukom staše.
119. *Tad se Irud rugat poče,*
Da je manit, jošte reče.
120. *I pogrđi Božjeg Sina,*
Isukrsta Gospodina.
121. *Bilu svitu na njegov stavi,*
K Pilatu ga pak odpravi.
122. *Mir s Pilatom učinivši,*
K njem Isusa povrativši.
123. *Od tolen ga povedoše,*
I k Pilatu potekoše.
124. *Kad dođoše s njim na vrata,*
Uniđoše prid Pilata.
125. *Prid Pilatom vapijahu,*
Protiv njega govorahu;
126. *Sudi da ga umorimo,*
Jer ga kriva nahodimo.
127. *O Pilate sad ga sudi,*
Ter nas više ti ne trudi.
128. *Pilat poče tad misliti,*
Kako će ji umiriti.
129. *Jeda bi se ukrotiti,*
I na smrt ga ne prosili.
130. *A za puku ugoditi,*
Čini njega bičem biti.
131. *Tu ga biše mnogo ljuto,*
Privezavši k stupu kruto,
132. *Krv ga svega oblivaše,*
I po zemlji tecijaše.
133. *Šest iljada biča biše,*
I šest stotin još ter više.
134. *I šezdeset i šest biše,*
Što židovi udariše.

135. *Tad prid dvorom Majka staše,
Ter žalosno uzdisaše.*
136. *Ajme Sinko dušo moja,
Jadna ti je Majka tvoja.*
137. *Nedadu mi k Tebi priči,
Sad mi oče život diči.*
138. *Čujem Sinko di te biju,
Bičevima srid prsiju.*
139. *Ali tužna tvoja Mati,
Nemože ti pomoć dati.*
140. *Kad ču Isus Majku plakat,
I sam željno poče jadat.*
141. *Od stupa ga odvezaše,
Po svem dvoru potezaše.*
142. *U skerlet ga oblačahu,
I oči mu zatvarahu.*
143. *Po obrazu udaraju,
Rugajuć se govoraju:*
144. *Prorokuj nam ko te udri,
Ako s Isus ti primudri.*
145. *Niki tada potekoše,
Trnju krunu opletoše.*
146. *Kad trnovu krunu sviše,
Na glavu mu postaviše.*
147. *Nabiše ju sa svi strana,
Da mu dođe do možđana.*
148. *Koje srce da ne plače,
Smišljajući oštre drače.*
149. *Sina Božjeg okruniše,
Trnja glavu napuniše.*
150. *Vas mu obraz krvav biše,
Ne može se reći više.*
151. *Pokaza ga Pilat puku,
Uhitiv ga sam za ruku;*

152. *Da ga vide okrunjena,*
Po svem tilu izranjena.
153. *Jeda bi se ukrotili,*
Ter ga na smrt ne prosili.
154. *Oni većma vapijahu,*
Propni njega, govorahu.
155. *Tad Pilato sve znadiše,*
Da himbeno pridan biše.
156. *Umirit jih hotijaše,*
Zato njima govoraše:
157. *Nahodim ga brez krivine,*
Nije pravo da pogine.
158. *Pustite ga rad Blagdana,*
A propnite Barabana.
159. *Ki je vazda zao bio,*
I ubojstvo učinio.
160. *Barabana svi prošahu,*
Na Isusa vapijahu;
161. *Da puk mami naglim činom,*
Čineći se Božjim Sinom.
162. *Kada sluša to Pilato,*
Uzboja se većma zato.
163. *U palaču ulizavši,*
Upita ga: Otkuda si?
164. *Ništa Isus tad ne reče,*
Pilato mu ovo reče:
165. *Ja te mogu pogubiti,*
I mogu te ja pustiti.
166. *Isus reče: O Pilato,*
Što me već i pitaš zato?
167. *Dat ne bude ozgor dato,*
Nebi ima ovlast za to.
168. *I koji me tebi prida,*
Vele veći on grij ima.

169. *Od tad Pilat hotijaše,*
Da ga pusti nastojaše.
170. *Al židovi vapijahu,*
Propni njega govorahu.
171. *Jer ako ga ne pogubiš,*
Cesarovu milost gubiš.
172. *Jer se Kraljem našim čini,*
Ter Cesarov on puk hini.
173. *Ne imamo mi sad Kralja,*
Neg slušamo svi Cesara.
174. *Cesarom mu popritiše,*
I još k tomu podmitiše.
175. *Pilat hoti njima zgodit,*
A zlo blago sebi dobit.
176. *Izvede ga tad Pilato,*
Na sud misto litoštrato.
177. *Blizu ura šesta biše,*
Kad Isusa osudiše.
178. *Pilat puku govoraše,*
Da pravedan on bijaše.
179. *I uzevši tute vodu,*
Opra ruke pri narodu.
180. *Kad Pilato ruke umi,*
Reče da ga svak razumi:
181. *Kad po moju sada ne bi,*
Propnite ga vi po sebi.
182. *Nahodim ga bez krivine,*
Nije pravo da pogine.
183. *Čist od krvi oću biti,*
Koju ćete sad proliti.
184. *Nit uzimam nase toga,*
Krv čovika pravednoga.
185. *A vi ćete pak viditi,*
Što se bude dogoditi.

186. *Tad židovi dotekoše,*
I Pilatu svi rekoše:
187. *Krv njegovu mi primamo,*
Svrhu dice uzimamo.
188. *Sami sebi odsudiše,*
I ludo se izgubiše.
189. *Pravedno ga Pilat htiše,*
I upisan ime biše.
190. *Da se Isus zovijaše,*
Kralj žudijski da bijaše.
191. *To židovim žao biše,*
Ter Pilatu svi rekoše.
192. *Da to pismo on ne piše,*
Jer žudijski kralj ne biše.
193. *Ali Pilat tako htiše,*
Da pravedno pisa biše.
194. *Ja sam teko dobro pisa,*
Ne promini moju misa.
195. *Osudu mu tute štíše,*
Prid svim pukom navistiše.
196. *Konopom ga pak svezaše,*
I križ teški nosit daše.
197. *Umiljeno ta križ primi,*
Zagrliv ga pođe s njimi.
198. *Vas puk za njim tecijaše,*
Smrt mu vidit želijaše.
199. *Mnoge žene tu bijahu,*
Za njim plačne gredijahu.
200. *Obrati se Isus na nje,*
Ter jim reče tužno stanje.
201. *Ne plačite žene mene,*
Neg plačite same sebe.
202. *I plačite sinke vaše,*
Koji mene na smrt daše.

203. *Jer će vrime brzo biti,*
Tužne ćete govoriti:
204. *Blažene su ne rodivši,*
I prsima ne doživši.
205. *Planine se oborite,*
Ter nas žive pomorite.
206. *Kad vam budu grad posisti,*
Sinov ćete meso jisti.
207. *To će vam se sve zgoditi,*
Ne htiste se pokoriti.
208. *Isus riči govoreći,*
Pođe putem križ noseći.
209. *Za njim majka gredijaše.*
Sva se suzam oblivaše.
210. *Prignu Isus glavu dračnu,*
Da ne vidi Majku plačnu.
211. *Priteče mu tužna Mati,*
Al ne može njeg poznati,
212. *Jer nagrđen vele biše,*
S razbojnici tad grediše.
213. *Nego Ivan tu doteče,*
Evot Sinka, Majci reče.
214. *Kad Marija Sinka zgleda*
Studenija bi od leda.
215. *Pade prid njim tu cvileći,*
Sinu svomu govoreći:
216. *Postoj Sinko, dušo moja,*
Sad umire Majka tvoja.
217. *Da te zgleda tvoja Majka,*
Na čas ovi od rastanka.
218. *Isus Majku tad vidivši,*
Pade k zemlji križ pustivši.
219. *Suze poče s njom roniti,*
Majci svojoj govoriti:

220. *Ti se Majko prinemagaš,*
A men veču tugu davaš.
221. *Neka Majko muku trpim,*
Neka mukom puk odkupim.
222. *Ako ćeš mi pokoj dati,*
Nemoj Majko več plakati.
223. *Tada Gospa progovori.*
Sinu svome odgovori:
224. *Ajme Sinko što to reče,*
Kakvel riči sad izreče?
225. *Ti umireš dušo moja,*
Što će tužna Majka tvoja?
226. *Tu na zemlji Isus staše,*
Jer križ nosit nemogaše.
227. *Tad žudije pritekoše,*
I Šimuna privedoše.
228. *Daše njemu križ nositi,*
A Isusa zlo voditi.
229. *Majku s njime razdiliše,*
I još više rascviliše.
230. *Tu Isusa povedoše,*
I na misto dovedoše.
231. *Kalvarija koj se zvaše,*
Di puk skupljen vas bijaše.
232. *Tute na križ njim udriše,*
I sve rane povridiše.
233. *Probodoše ruke, noge,*
Zadaše mu tuge mnoge.
234. *Ponoviše njemu rane,*
Krv proteče na sve strane.
235. *Od tolike tad bolesti,*
On proplaka vele, dosti.
236. *Tad bi propet Sin Marije,*
Na vrh gore Kalvarije.

237. *Kada Gospa blizu dođe,
Jur na križu Sinka nađe.*
238. *Sva od tuge tu drčaše,
Uz križ ruke uzdizaše.*
239. *Ajme Sinko što to činiš,
Što me na križ svoj ne primiš?*
240. *Primi Sinko na križ mene,
Nek i moje lice vene.*
241. *Da na križu tebe združim,
Pored s tobom da ja tužim.*
242. *Vidim Sinko da skončavaš,
Tužnu Majku kom ostavljaš?*
243. *Isus Majku kad slušaše,
Veću muku tad imaše.*
244. *Prem na križu da visaše,
Plaćnu Majku on tišaše.*
245. *I videći da se muči,
Ivanu je priporuči:*
246. *Etot Ivan moj pridragi,
Nek ti bude Sinak blagi.*
247. *A ti budi njemu Mati,
I Sinom ga budeš zvati.*
248. *Ivanu se pak obrati:
Eto Ivo moja Mati.*
249. *Sad je imaš ti primati,
Nek je tvoja nova Mati.*
250. *A kad budem izdisati,
Ne daj Majci križ gledati.*
251. *Gospa Ivu tad grljaše,
Suzama se polivaše.*
252. *Zdrav mi budi novi Sinu,
Sve veselje Majku minu.*
253. *Ivan Gospu tad tišaše,
Vas je suzam oblivaše.*

254. *Mandalina vapijaše,*
Križ Isusov zagrljaše.
255. *O Isuse ki mi prosti,*
Što sagriši u mladosti.
256. *Isus tada vapijaše,*
I na križu pit iskaše.
257. *Tu židovi pritekoše,*
Žuč i octa donesoše.
258. *Spugu jednu napuniše,*
Pak Isusu piti daše.
259. *Kad okusi, nehti piti,*
Nego Ocu govoriti:
260. *Svršena je trud i muka,*
Koju podni za grišnika.
261. *Sad te Oče vele molim,*
Za svu muku kom se bolim.
262. *I za ljubav ku mi nosiš,*
Da ovomu puku prostiš.
263. *Što mi čine sad ne znaju,*
Daj im milost, nek se kaju.
264. *Kada Isus rič izusti,*
Prignuv glavu, duh ispusti.
265. *Tada glavu Isus prignu,*
Tad sva tuga Majku stignu.
266. *Po ti način tad procvili,*
Da svud tužan glas razdili.
267. *Nebo uze tamnost nase,*
Jer izdahnu ki nas spase.
268. *A zemlja se trese kruto,*
Di Marija cvili ljuto.
269. *Strahovita trešnja staše,*
Kamenje se raspadaše.
270. *I grobi se otvoriše,*
Mrtvi iz nji izadoše.

271. *Tmine zemlju svu pokriše,*
Po svem svitu tamno biše.
272. *Od vrimenta tad šestoga,*
Do vrimenta devetoga.
273. *Ta čudesa tute biše,*
I straote jošter više.
274. *Pristrašeni svi tu staju,*
Sin je Božji, govoraju.
275. *A stotnik to vidjevši,*
On zavapi govoreći:
276. *Prav doista ovi biše,*
I prava ga pogubiše.
277. *Lonđin s vojskom tu bijaše,*
S jednim okom ne viđaše.
278. *Premda dobro on znadiše,*
Da Isukrst mrtav biše.
279. *On od svoje zloće hiti,*
Kopljem njega udariti.
280. *Tad proteče krv i voda,*
Na spasenje sveg naroda.
281. *Na Lonđina kaplja pade,*
Udil s okom zdrav ostade.
282. *Kad to čudo Lonđin vidi,*
Isukrsta odma slidi.
283. *U prsi se udaraše,*
I proštenje on pitaše.
284. *Tad pod križem Majka staše,*
Ter žalosno uzdisaše:
285. *Ajme križu, prigni mi ga,*
Moj je Sinak, ne drž mi ga.
286. *Kad žudije sve svršiše,*
Tad mu svite razdiliše.
287. *Odanje se tu zdribaše,*
Koja koga zapadaše.

288. *Pak se u grad povратиše,*
Jere i noć blizu biše.
289. *Jadna Majka to vidivši,*
Pade nice, križ pustivši.
290. *Krv po zemlji cjelivaše,*
Ajme Sinko, vapijaše.
291. *Kad me Anđel pozdravljaše,*
Meni Majci govoraše:
292. *O Marija zdrava budi,*
Toga nigda ne zabudi.
293. *Sina Božjeg ćeš roditi,*
Vesela ćeš uvik biti.
294. *A sad stojim kako stina,*
Gledajući mrtva Sina.
295. *Tu pravedni Jozip biše,*
I Nikodem još odviše.
296. *Isusovi naslidnici,*
I skroviti učenici.
297. *Ter Pilata tad moliše,*
Mrtvo tilo isprosiše.
298. *Za s križa ga moć skidati,*
Po zakonu ukopati.
299. *Da u petak ne ostane,*
Da subota ne zastane.
300. *Jer subota blagdan biše,*
U žudija tad najviše.
301. *Kad metnuše uz križ skale,*
Tad ne biše suze male.
302. *Kad mu krunu tu skinuše,*
Tad žalosti mnogo biše.
303. *Kad mu čavle izdiraju,*
Majci srce razdiraju.
304. *Uz križ ruke podizaše,*
Dajte mi ga, vapijaše.

305. *Skinuvši ga, Majci daše,
Jer od tuge umiraše.*
306. *Majka Sinka tu grljaše,
I suzami oblivaše.*
307. *Od žalosti jedva staše,
Sinu svomu govoraše:*
308. *Koji grisi tvoji biše,
Ter te tako umoriše?*
309. *O studenče žive vode,
Lip nauče duše moje.*
310. *Vele ti si prisahnuo,
Nevišt mi se učinio.*
311. *Ajme tvoje lice bilo,
Vele ti je poblidilo.*
312. *Tvoje oči kada mraju,
Kako žarko sunce sjaju.*
313. *A sada su potamnile,
I svu svitlost izgubile.*
314. *Tvoja usta Sinko medna,
Gorke žuči napojena.*
315. *Ajme ruke primedene,
Ke su sada probodene.*
316. *Ajme prsuh ljuta rana,
Ka prida mnom, bi ti dana.*
317. *Čavli noge izraniše,
Po svem svitu ke hodiše.*
318. *Ajme tvoji biči ljuti,
Zlo ti moje srce ćuti.*
319. *S kojim su te ljuto bili,
Moj predragi Sinko mili.*
320. *Puk nemili teb umori,
Koga sa Ocem ti stvori.*
321. *Kog izvede iz Egipta,
I s manom ga još napita.*

322. *I dobra mu svaka dade,
A on toga ne poznade.*
323. *Već krv tvoju tako proli,
Meni gorke dade boli.*
324. *Kad tijahu da ga dignu,
Svaka tuga Majku stignu.*
325. *Mirisom ga pomazaše,
Jer običaj taki bijaše.*
326. *Kad ga u grob ponesoše,
Gospa glasom vapijaše:*
327. *Ajme Sinko, to sad što je,
Ker ne pukne srce moje?*
328. *Da me s tobom pokopaju,
Da brez tebe ne ostaju.*
329. *Kad ga u grob postaviše,
Plač i tuge mnogo biše.*
330. *Od groba se odiliše,
Pak sa Gospom svi cviliše.*
331. *Tute plača mnogo biše,
Ne može se reći više.*
332. *Dragi puče sad se smili,
Tere s Gospom i ti cvili.*
333. *Na kolina doli pani,
Gospodinu tvom uzdani.*
334. *Slava Tebi Svemogućí,
Ki nas spasi umirući.*
335. *Tebi slava i poštenje,
Nam grišnikom daj proštenja.*
336. *Sinu Božji, budi hvaljen,
Po sve vike, vikov. Amen.*⁴⁰

⁴⁰ Prepisano iz rukom pisanog molitvenika pok. Cvitana Prodana, nekada poznatog i stalnog kantadura.

3.6. GLORIJA

Glorija ili uskrsnuće Isusovo u Bilu subotu, štovala se ka veliki blagdan. Odma ujutro svit je odlazio na mise i na kraju bi svećenik blagoslovia oganj na šimatoriju. Taj oganj i svetu žeravu su nosili svojim kućama da bi s njom blagoslovi kućni oganj na kominu. I Vela subota do Glorije bila je gluva. Kazivali su stariji judi da je bogotrašna. Niko se nije smia pogledati u ogledalo od barabana do Glorije, jer bi to za ondašnje virovanje bila velika nesrića i zato su se ogledala pokrivala ručnicima za cilo vrime dok su zvona bila zavezana.

U naš Makarskoj bi Isukrst uskrsnua u jedanest uri i dvaes' pet minuti, a u ostalim okolnim selima, odmah u rano jutro. Tako bi i Baškovođani, Tučepljani, Drveničani, Breljani s magarcima dolazili na makarsku pijacu. Tada su naravno već bili puno sritniji od naših starih u Makarskoj, jer kod njih je Isukrst već uskrsnua, a u Makarskoj je vrag još vlada i narod je bio sav utučen. Za Glorije, svit bi navalia na česmu ispod crikve sv. Marka da se umije, a sve to kako bi dočekali Uskrsnuće čisti i umiveni u, i pred crikvom sv. Marka.⁴¹

3.7. USKRS

U rano jutro na Uskrs, iša je svit na mise noseći u tavajole i konistrice uskršnju ranu blagosloviti, jer to se ne smi pojist, a da nije blagoslovjeno. Posli mise judi su čestitali jedni drugima, a dica bi dobila nekakve darove ka crveno jaje i malu sirnicu.

Na Uskrs popodne, odmah iza obida bia je običaj otići na rivu; stariji svit otiša se pomoliti, dok su dica išla malo u crikvu, a potom bi zaigrali igre. Uvik se jila janjetina sa mladom kapulicon, da se počaste judi nakon gladi u Korizmi. Riva bi bila puna do sumraka, kada bi se svi povukli u svoje kuće.⁴²

⁴¹ Kazivačica Mande Mendeš ud. Čović; Makarska, 20. ožujka 2011.

⁴² Kazivačica Mande Mendeš ud. Čović; Makarska, 20. ožujka 2011.

4. BOŽIĆNI OBIČAJI

Božićno vrijeme u širem smislu proteže se od Sv. Barbare (4.12) do Nove godine, a u najširem obuhvaća period od Svih svetih (1.11) - zvanog u narodu "mali Božić" pa sve do Bogojavljenja (6.1) kojeg još zovu i "posljednji Božić". Ponekad se početkom pripreme za Božić smatra i sveta Katarina (25.11), uz sve atribute koje ta svetica nosi (Kristova zaručnica) asocirajući na svršetak svadbovanja za tu godinu (posljednji mogući rok za svadbe u godini). Uzrečicom "Sveta Kata - snig prid vrata" obilježava se svršetak jeseni i početak zime, a zime nema bez Božića. Ipak, po običajima koji se javljaju i koji nose božićne simbole i znamenja, najodlučniji dani za početak božićnog razdoblja bili bi ipak vezani uz blagdan Svete Barbare, Svetog Nikole i Svete Lucije."⁴³

U Zagvozdu postoji običaj kojemu i danas svjedočim, jer je to tradicija koja se ne prekida, pa tako živi i u mojoj obitelji s očeve strane: Naime, otac bi stavljao badnjake u vatru, i to dva veća sa strane, a manji u sredinu. Vjerovalo se da će onoliko blagoslova biti koliko badnjak bude trajao. O tome ću reći nešto više kasnije.

U folklornom smislu Badnjak je najbogatiji i najraznovrsniji dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi. Karakteriziraju ga priprava hrane za Božić; škropljenje blagoslovljenom vodom: ukućana, domova, štala, stoke, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka; kićenje zelenilom, najčešće bršljanovim i lovorovim grančicama: domova, štala, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka; groblja; badnje pucanje; badnji krijesovi; slama; posipanje žitom badnjaka i onoga koji ga unosi.⁴⁴

Marko Dragić u svome članku navodi: „U hrvatskoj su tradicijskoj kulturi dvije vrste badnjaka. Prvu vrstu predstavljaju lisnate grane cera ili ljeskove grane do dva metra duljine sa što više resa. Ti badnjaci stavljeni su nad vrata, pod strehu ili na krov kuće i imaju estetski karakter. Drugu vrstu čine tri komada drveta, od kojih je najdulje dužine metar do dva i debljine trideset do pedeset centimetara, koji su se nekoć ritualno uvečer unosili u domove i palili na ognjištima. Obred unošenja pratili su: tradicionalni katolički pozdrav; čestitanja;

⁴³ Prepisano iz knjižice svećenika Ivana Cikojevića.

⁴⁴ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.: 138.

posipanja žitom (pokatkad i slamom); polijevanje vinom; molitve, posebice, preporuke. U nekim krajevima održavali su se ophodi vezani uz badnjake.⁴⁵

Na Badnji dan stopajnica peče kolače, kojima dariva djecu, te kruhove na koje stavlja osobite znakove, npr. križ - pritisne nekakvom okruglom izvnutom čašom na pet mjesta u obliku križa, da se zna da su za te dane određeni. Na Božić, kada se vrte s mise, svi se okupe da zajedno ručaju. Kada završi ručak, zavale Bogu, pa najstariji ukućanin uzme zalogaj kruva i ugasi sviću i govori: *U ime Oca*, te ugasi prvu, *i Sina*, pa drugu, *i Duha Svetoga. Amen*, te ugasi treću. Taj zalogaj pojede ili proslijedi dalje. Tako se čuva zdravlje.⁴⁶

4.1. KOLENDRANJE U MAKARSKOJ

„Koleda znači: skupno pjevanje muške djece, mladića pa i odraslih ljudi; pjevanje (kolendanje) mladića djevojci pod ponistrom; obred, ophod, pjesma, čestitanje; božićni kruh, božićno darivanje, božićna vatra, božićna slama koja se na Badnju večer prostirala po sobi; Badnji dan, Novu godinu. Koleda baštini naziv prema grčkom i latinskom glagolu *caleo* što znači zazivati, pozivati, sazivati.“⁴⁷ Koledarski ophodi izvodili su se u različitim krajevima u različito vrijeme. Koledarske je skupine najčešće činilo pet do sedam mladića. Koledari idu od kuće do kuće pjevaju, čestitaju imendan ili blagdan koji je toga dana te traže simbolične darove. Koledare su ponekad činili momci i djevojke zajedno. Pokatkad su to bili samo odrasli ljudi, a ponekad muška djeca. Išli bi do kuća u kojima su znali da će dobiti darove te bi pokucali i svima čestitali Božić i predstojeće blagdane. Premda se motivi u koledarskim pjesmama prepleću s motivima adventskih i božićnih usmenih lirskih vjerskih pjesama, te su pjesme pretežito svjetovne. Strukturom su bliske zdravicama i blagoslovima. Najčešće im svaki stih završava pripjevom koledo, koledo.⁴⁸

⁴⁵ Marko Dragić, „Drvo badnjak u hrvatskoj tradicijskoj kulturi“, u: Crkva u svijetu, 43 (2008), br. 1, Split, 2007.: 67-91./ Marko Dragić, Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 10, No, 10/2, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014: 400.

⁴⁶ Kazivač: Iva Prodan pok. Cvitana; Zagvozd, 23. ožujka 2011.

⁴⁷ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.:138.

⁴⁸ Marko Dragić, Koledanje i veseljanje u hrvatskoj tradiciji, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, br. 1., Split, 2008.: 35.

Kazivačica se sa velikom tugom odlučila ispričati običaj u vrijeme Božića koji je s vremenom izgubio svoj žar koji su oni imali:

Izvodimo koledanje za zaštitu od zlih sila i za plodnost i zdravlje. Skupili bi se na dan sv. Stipana, o noći uoči Sv. Tri Kralja, i obilazili bi misto, idući od kuće do kuće i uvek bi pivali prigodne pisme koledve kojima smo zazivali sriću i blagostanje. A onda bi se kolejani počastili vinom i 'ranom, na zajedničkoj večeri. Najčešće su to radili u Makru, a ja se sićam toga i u Podgori dok sam bila dite. 'Judi su za njih govorili da jaću. Većinom su bili u parnom broju od osan, pa nadaje, koji su pivali različite koledarske pisme. Često bi nosili i košare za prikupit priloge, a skupina u kojoj je iša moj ćaća imala je i one koji su se oblačili u Gašpara, Melkiora i Baltazara, a jedan bi nosia zvizdu koja se laštila. Ali često je bilo i smišnih pokušaja, sićam se da bi se često moji susidi dogovorili prije, jer se imalo običaj iznenaditi onoga kojem će se doć kolendrat. Tom čoviku ne bi dali izaći iz kuće, da ne bi na brzinu otiša što kupovat i da ne bi zapa u kakve dugove, jer se želilo da ih se počasti onim šta ima u kući, a ne izvrgavati ga nepotrebnom trošku. Mojoj kazivačici najdraža je:

4.2. KOLEJANI GREDO

Kolejani gredo, dobrem mužu gredo.

Našli mužu vrata, cinjom ocinjane,

srebrom okovane, zlatom pozlaćene.

Ustaj gore, gospodar, ter izlazi malu van,

pa pogledaj na svoj dvor:

na dvoru je zelen bor, pod njum sjedi mlad junak,

kako da bi vaš sinak.

Zelen zelvišna, zelen dubijak,

šulice i bućice, šulice mu obuzda.

Tićice na lipom polju, dobrom litu zovu

i dobro njen Bog daj i nam kolejanum

i njim gospodarum,

Dobar večer, Bog daj!“

Nikada se nije kolendalo u kuće u kojima se tada čuvao mrtvac (pokojni), jer to nije bilo prigodno.

Kazivačica mi je izrecitirala nekoliko pjesmica koje su se pjevale samo prigodno u ovo vrijeme:

*„Mi smo došli na 'va vrata
za pozdravit goospodara
i njeegovu viirnu drugu!*

.....
*Ovde jesmo skupa došli,
gospodara zdrava našli
i njegovu virnu jubu,
koja stoji š njin u družbu.*

.....
*Ili smokvu ili grozdić,
na dobro van doša Božić,
po Božiću sveti Stipan,
po Stipanu sveti Ivan,
po Ivanu svi Mladenci,
po Mladencin Mlado lito,
Vodokršće stanovito.*

I tako kad bi se one otpivale, gazdar kuće bi naglo otvorio vrata i pozva ih da uniđu u kuću na čašćenje. Častilo se onoliko klike se moglo, jer nije svak bia od šoldi i bilog kruva. A bilo je i slučajeva da su naletjeli na škrce koji ih nisu zvali na čašćenje pa bi mu se ovako obratili:

*Fala vami na ten daru,
kano prajcu gospodaru!!!“⁴⁹*

⁴⁹ Kazivač: Mande Mendeš ud. Čović; Makarska, 20. travnja 2011

4.3. SLAMA I BADNJAK

Marko Dragić o Badnjaku zaključuje: „Obredi i običaji vezani uz drvo badnjak zrcale pretkršćansku i kršćansku tradicijsku kulturu. Premda su obredi, običaji i ophodi vezani uz badnjake iznimno raznovrsni, karakter im je istovjetan, a označava ga radost i veselje zbog dolaska Spasitelja i Otkupitelja svijeta. Badnjaci su u središtu Badnjaka (Badnjice), a karakteriziraju ih: ritualna sječa, donošenje domu i stavljanje pod strehu do ulaznih vrata, kićenje bršljanovim ili lovorovim grančicama (ponegdje mahovinom), ceremonijalno večernje unošenje u kuću i stavljanje na vatru na ognjištu; škropljenje blagoslovljenom vodom; posipanje žitom (ponegdje i slamom); polijevanje vinom (krštenje); molitva. Badnjaci su u hrvatskoj kršćanskoj tradicijskoj kulturi antropomorfirani i uz njih se veže kult pokojnika.“⁵⁰

Ugljen, pepeo i nedogorjeli badnjak, na blagdan Sveta tri kralja, iznose se i ostavljaju u vinogradu, voćnjaku, masliniku i sl. i služe kao zaštita od nevremena i za uspješniji rod.

Sjećam se da je tradicionalni božićni dar bio jabuka koju su momci tako ukrašenu poklanjali djevojkama s kojima žele biti. Običaji sijanja pšenice ipak nisu nestali, ali se to ne radi s tolikom ljubavlju kao nekada, pa čak i kao kad sam ja bila mala. Baka mi je nekada rasprostirala slamu pod blagdanskim stolom u predvečerje Božića, ali taj se običaj izgubio. Uvijek bi unosili u kuću i veliko deblo ili dva, po imenu Badnjak. Taj običaj je i danas očuvan i prakticira se u Zagvozdu, ali i okolnim mjestima. Zanimljivo je da sam ja sa svojim susjedima sve do prije 3 godine isto to radila u Makarskoj na sredini naše ulice ispod velikog okićenog božićnog drvca i velikih jaslca. Danas mi je to jedna od ljepših uspomena koje bi voljela prepričavati svojoj djeci. Nekad bi stavljali čak i do tri tako velika debbla, koja se unose u kuću na Badnju noć i stavljaju na ognjište.

Baka (Iva Prodan, pok. Cvitana) mi je jednom rekla da su tri panja simbol Svetog Trojstva, a njihovim se žarom pripaljuju sve svijeće u kući i vjerovala je da će vatra velikih panjeva doniti dobro cijelom domu i svim ukućanima. Na kraju bi svi zalili panj sa crnim vinom iz velike bukare i na kraju bi svi i popili istoga vina. Sjećam se bake kad bi unijela slamu u kuću da bi rekla: „*E, sada možemo slaviti!*“ Jedan od Badnjaka bi se uvijek odnio u štalu da čuva „živinu“, jedan ostaje u kući, a jedan na kominu. Dakle, sa unošenjem slame započinje božićno slavlje uz pjevanje božićnih pjesmama. Slamu bi baka rasprostrela po podu pod stolom, a manji bi dio stavila na stol i prekrila s njom stolnjak. Od tada pa do

⁵⁰ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.: 54.

dizanja slame, kuća se nije čistila, niti se brisala prašina. Jednom me baka pokušala naučiti kako da dio klasja spletem u lijepu pletenicu kao što je to ona spretno radila, ali to je i ostao samo pokušaj. Nakon večere, svi bi zajedno pošli do slame gdje bi sjedili i pričali do vremena polaska u crkvu na ponoćku. Slama je bila znak Isusova rođenja u štalici, dok je simbolika vijenaca vezana uz plodnost. Poslije blagdana baka bi slamu bacila po polju, jer je smatrala da upravo ta slama dovodi do dobrog uroda⁵¹.

4.4. NOVA GODINA

Nova godina, Počelo ili Mlado lito, štovalo se kao velik blagdan. Tada su se frigale fritule, kao i danas. Mijesio se kukuruzni kruh, a kod malo bogatijih i onih „većeg džepa“ mijesio se i bijeli kruh. Znalo se da je vrijeme velikog blagdana kada se frigaju fritule i mijesi bijeli kruh. Za moju kazivačicu kada je bila dijete je Nova godina bilo nešto posebno. Djecu bi se tada darivalo u jabukama. Djeca su u rukama nosila jabuku, a stariji bi u istu stavljali *pineze*. Netko bi čak stavljao šolde u naranče, ali govorilo se da je najbolje ipak novac stavljati samo u jabuku. U Makarskoj nije bilo djeteta koji u ruci na taj dan nije imao jabuku nanizanu novcima.

Odmah u rano jutro na Novu godinu iza mise, išli bi čestitati svojim tetkama, ujcima, stričevima i najbližim susjedima sa kojima se živjelo „u dobre.“ Čestitalo bi se „*Na dobro van došlo Počelo Gospodinovo!*“ Iza rukovanja slijedio je ljubljenje u obraz što nama djeci i nije bilo po volji. Zatim bi nam stavljali novce u jabuke, ne samo najbliži rođaci, već i susjedi, ali i mnogi drugi mladi, najčešće parovi, koji su nam obećavali više puta kroz godinu da će nam na Počelo dati dar u našu jabuku. Naravno, na taj način su nas ucjenjivali da ih ne bi izdali roditeljima što su radili iza grma. Bili su pravi berekini. Stariji ljudi bi se čestitajući poljubili u obraze, pa umjesto da budu sretni što su živi i zdravi dočekali Novu godinu, oni bi počeli plakati za svojim mrtvima. Moja baka bi počela nabrajati sve mrtve od reda i molila bi za njihove duše.⁵²

⁵¹ Moja sjećanja.

⁵² Moja sjećanja.

4.5. SVETA TRI KRALJA

Sveta tri kralja, ili Bogojavljenje, ili Vodokršće predstavljaju završetak božićnih blagdana. Nekada se taj blagdan zvao Tri mudraca od istoka. Badnjak koji se stavljao na Badnju večer da malo gori s ostalim drvima dogorio bi na Tri kralja. To je značilo da su božićni blagdani završili. Toga dana iz kuće se iznosi i božićni bor. Posjeti obitelji, prijateljima, susjedima u božićno vrijeme i blagoslov vode na Bogojavljenje kraj su radosnih, božićnih blagdana. Ti dani u srcima vjernika bude svijest o pripadanju Božjem narodu i poticaj su da poput mudraca s Istoka svatko potraži Boga, pokloni mu se i daruje ono što u srcu nosi. Vjerske obrede čine: blagoslov vode, škropljenje blagoslovljenom vodom, blagoslov kuća. Svjetovni su obredi: maskirani ophodi (zvjezdari i koledari), te apotropejski obredi. Svjetovni obredi podrijetlo baštine iz drevnih mnogobožaćkih vremena.⁵³

Prvi blagdan po Novoj godini su Sveta tri kralja, i naravno fritule se frigaju. Dan prije Sveta tri kralja je dan Vodokršća kad bi svi Makarani za cijelu godinu uzimali krštenu vodu. Voda se najčešće krstila u jednom velikom badnju na Kačićevu trgu, a kako je puk pohlepan u svemu, tako je i ovdje, pa bi *navalili* bez kontrole i *čerupali* se za vodu kao da im je to posljednje na svijetu. Na kraju bi više vode bilo na zemlji, van badnja nego li u njemu. Nama djeci je to bio doživljaj gledati, jer su naši stari onda izgledali kao djeca koja žele bombone, a ne mogu do njih doći. Sutradan, poslije blagoslova vode, dolazio bi svećenik zajedno sa ministrantima blagoslivljati kuće. Iz svake kuće bi išla jedna osoba, i najčešće bi natjerali nas mlade. Jedno od nas je moralo zajedno sa svećenikom i ministrantima obilaziti ostale kuće. Tako bi najbolje prošla prva kuća, a u zadnjoj bi bilo toliko ljudi da se nije znalo „ko pije ko plaća.“ Iza blagoslova, narod je darivao svećenika novcima koje su ubacivali u *stanjadicu* jer svećenicima nije bilo prikladno primati darove na dlan ruke, pa su dopuštali da se novci smoče u krštenoj vodi. Sa ovim blagdanom dolazi kraj božićnih dana.⁵⁴

⁵³ Marko Dragić, Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji, Crkva u svijetu, br. 1, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007.: 97.-98.

⁵⁴ Kazivač: Mande Mendeš, ud. Čović, Makarska 21. travnja 2011.

5. SMRT I SPROVODI

5.1. ZNAKOVI SMRTI

Kad bi se vidilo da je jadan čovik pri umoru poslali bi dikoje dite iz sela po popa da da pomazanje jadniku. Često su judi umirali i po 20 godina, a nikako da umru pa bi primili i veći broj bolesničkih pomazanja, a reklo bi se: „Ni đava mu ništa ne more“/“Privarija je jednom Boga, neće i drugi put!“

Pop je uvik ima u'ja uza se, jer nikad nisi zna kad će ko zaleć, pa bi on obavio pričest i posljednju želju. Svima je u interesu bilo da ispune tu zadnju želju da bi dobili blagoslov od umirućeg. Često su to judi priskakali pa kad bi im se nešto za koji dan, misec, godinu dogodilo, reklo bi se da je to i zaslužia, jer nije ispunia zadnju želju umirućeg. Najčešće je to bilo davanje svakakve 'rane po želji toga šta umire. Rekla bi moja baba da „dok je god pulac živ, a zjenice ka u svakog živog, živ je i čovik na posteji.“

5.2. BRECANJE

Brecalo se uvijek o svakoj smrti, ali udaranjem o samo zvono, bez povlačenja konopa, odmah nakon smrti i za vreme sprovoda. Molilo se uz mrtvog ako je „otišao“ iznenada te bi se zvalo i popa da moli ako je u blizini. Ako do njega vijest o smrti dođe do Zdrvomarije, brecalo se odmah, a ako bi kojim slučajem vijest zakasnila, brecanje bi išlo tek izjutra sutradan. Na Veliki petak i Veliki četvrtak zvona su vezana - sve do Glorije, pa brecanja nije bilo. Onda bi se brecalo tek na Uskrsni ponedjeljak, da bi „svit“ znao da je smrt u selu. Nema brecanja ni na Božić, ni na Svi Svete. Vijest bi se brzo pročula, išla je od susjeda do susjeda i tako bi došla do zadnjega čovjeka u mjestu. Različito se brecalo za muškarce, žene, djecu i stare, i tako smo odmah znali tko je preminuo. Za muškarca se zvonilo pola sata u „kriško“ (zvono sa ucrtanim križem), pola sata u Veliko zvono za gospodara kuće. Za ženu se zvonilo pola sata u žensko, a za dijete pola sata u anđeosko - malo zvono. Svećeniku se brecalo i na veliko i kriško zvono istovremeno. Često se moj djed zezao kada bi čuo brecanje: *Komu li to brecanju, Mande jel to mene zovu?*

Za brecanja se često čulo: *Bog mu daj pokoj duši, bia je dobar čovik/ Biće umra/Već je krepa.* Susidi bi odma izašli na vidjelo i počele bi priče s balkona na balkon, kao neko dozivanje: *Ko je umra?....Ne znam.Znaš ti?....Ne znam.Idem pitat svoga, uvik skita more bit da zna šta god.* Ako se ne bi znalo tko je onda su se stvarale priče da je netko u

„bijelom, dalekom svijetu. Tada preminuti u bolničkom krevetu bio je grijeh, pa bi svi po stare dane bili privezani za svoj krevet i *lancun* da ne bi slučajno preminuli u tuđemu krevetu. Pri smrti se stavljala crna krpa na prozore kuće. Držala se 40 dana u znak na korizmu. Žene su nosile crnu robu i *faculete*, dok su muški imali crni botun zakačen na majici ili košulji u znak sjećanja na preminuloga. To se zvala korota.⁵⁵

Zvonjenje na Dan mrtvih

Tradicija sjećanja na pokojne seže u 7. stoljeće. Štovanje Dušnoga dana ili Dana mrtvog 998. godine uveo je benediktinski opat iz Clunyja, sveti Odilo. Dušni je dan (Spomen svih vjernih mrtvih) spomen–dan kada se Crkva sjeća svih vjernih mrtvih. Slavi se 2. studenoga, a ako je taj dan nedjelja, slavi se 3. studenoga. Dušni dan štuje se u Engleskoj crkvi, kao i u mnogim evangeličkim crkvama. U hrvatskoj baštini Dušni dan još se naziva Mrtvi dan, Mrtvo spomenuće (u središnjoj Bosni), Dan mrtvih (u koprivničkome i mnogim drugim krajevima). Na Dušni se dan na groblje nosi cvijeće i pale svijeće. U novije se vrijeme taj običaj, uglavnom, pomaknuo na blagdan Svih svetih. Moguć je razlog tomu što je blagdan Svih svetih neradni dan.⁵⁶

Na Dan mrtvih u Zagvozdu je stari običaj da se ide na groblje sv. Križa i da se zvoni za svoje najmilije koji nas gledaju s neba. Svako selo ima točno određen sat kada zvoni, a mi Prodani bi većinom bili iza ponoći. Ugođaj na groblju je tada neopisiv zbog mnoštva svijeća koja nas podsjećaju na naše pokojne i zbog mnoštva cvijeća koje lijepo krasi groblje na dan kad se spominjemo naših najmilijih koji više nisu s nama. Zvuk zvona čuo bi se po cijelom Zagvozdu i poticao bi ljude na razmišljanja i molitve. Onaj koji zvoni osjeća najveću muku, tj. njegova sjećanja su najveća, jer težina zvona i svako spuštanje konopa tjeraju ga da sve jače izgovara molitve i sjeća se pokojnih.⁵⁷

5.3. OPREMANJE MR'CA

Kuća se uvijek prvo poškuri. Onda se skine sve sa njiga, i opere ga se u čistoj vodi bilon krpom ili šugamanom. Nikad svoj svojega nije oblaćia, a kad bi se to desilo svi su govorili da

⁵⁵ Moja sjećanja.

⁵⁶ Marko Dragić, Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini, *Obnovljeni život*, časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 68, br. 3, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2013.: 420.

⁵⁷ Moja sjećanja.

je to pokora data od Boga. Žene su bile najbolje u tome i zvali smo ih rabrenijama ili korađama. One to nikad nisu naplaćivale, jer bi bilo sramota. Tribalo se zatvorit sve otvore u tilu, pa bi kogo u nos i u uši stavja bumbaka, a doli bi utiskivali krpe ili vosak. Česte su bile šale na račun toga, pa bi se govorili da to tribaju radit polako da mrca ne boli. Ne triba se opet pačat u svašta.

Roba za mrca je uvik tribala bit najboja od one koja se imala u kući, najčešće je to bia veštiti sa vinčanja ili zadnje sašiveno odilo, ka misna roba. Ako bi to bilo iznenada onda se brzo šivala roba, pa bi se mrtvi već ukočia. Čuvala se je u balucima, škrinjama sa naftalinom, a za lipa vrimena se je zračila. Žene su morale imat sve dilove nošnje: mudantine, ako ih je nosila za života, šupajske bičve, tri šotane, rukave, vuštan, traveršu, jaketicu, faculet. Udovice su bile u crnoj robi. Vešte su se zvale mrtačice.

Vežali su im se gležnji sa crnom kurdelom, a kod mladih je bila ta kurdelabila, a u ustima im je bia cvit. Često i onaj koji se ubra na Cvitnici, pa bi to često i bia bršljan i gariful. U nekim mistima se puštala i golubica nakon spuštanja u grob, al' posli je to zaboravjeno. Pokojiniku na glavu se uvik stavja podbradak, odma nakon smrti, da mu usta nisu otvorena, a na glavu kapa od frotira u muških, a kod ženskih faculet. Mrce se uvik stavjalo na banak i tu ih se čuvalo, pa bi dolazile kontrolorke da vide jel sve uredu ispalo u tom oblačenju, a ako nije razglasile bi to po cilom mistu, ka neke lače. Na nogama su imali pamučne bičve, a ruke u križu su se vezivale sa krunicom. Često bi se priko glave stavja veo, osobito u dice.⁵⁸

5.4. OPREMANJE KUĆE NAKON SMRTI

Nakon oblačenja su se palili lumini. Tri su bila za Sveto Trojstvo, pet za rane Isukrstove, a sedam za toliko Gospinih žalosti. U čašama je bilo vina, vode, maslinova uja, a u nekim bi se i mišali i uje i voda. Mrca se stavjalo na banak ili škrinju ili na običnu posteju kod siromašnih, a poda nj se stavjalo lancun u kojem će se ukopat. Banak je tribalo lipo uredit, al kliko se moglo. Stavja se u smjeru istok - zapad, utreso, šta je obrnuto od smjera u kojem se namišta krevet za života. Stavja su u najveće prostorije u kući. Pod glavu bi se stavia kušin napunjen bršljanom. Oko odra uvik su bili veliki tapeti koji su se donosili u doti. Mrca se škropilo sa blagoslivjenom vodom i maslinovom grančicom u crikvi i na grobju. Sva ogleđala u kući su se pokrivala crnim krpama, da se duša ne bi vidila i vraćala nazad. Uvik bi se po susidstvu skupjalo šta više stolica da judi mogu sidit i čuvat mrca. Kad bi neko iz mista

⁵⁸ Kazivač: Iva Prodan pok. Cvitana; Zagvozd, 21. ožujka 2011.

umra van kuće, u bolnici ne bi se kapsu otvaralo, pa su judi govorili da ko zna šta je unutra jer su navikli bditi nad mrcom. Uvik se pripremala kava, rakija, suve smokve, trešinski kolač, a nekad i fritule za žalovatelje. Na početku se uvik pričalo o smrti, o životu, bolestima i samom mrcu, a čuvanje mrca često bi se pretvorilo u duge, šaljive razgovore, sa puno viceva, hrane i pijanih glava. Mrca noću čuva neko od daljne rodbine da se bližnji odmore za sprovod sutradan. Najmanje se tugovalo za starijim judima, iza 85.-e godine, jer su se oni najili kruva, a nad ostalima se ipak malo više tugovalo. Sutradan se uvik pričalo o noći čuvanja mrca, a uvik je bilo onih koji su davali još koji detalj, pa bi se pričalo po mistu da su bili duhovi, anđeli u kući mrca, jer se čulo koracanje i klapanje i škripu vrata, i treptanje plamena od svića. Često bi se dogodilo da neko zaspe uz mrca, pa bi se iz zafrkancije tomu izulo cipele, pokrilo bi ga se velom, a na velo se stavjalo raspelo skinuto sa mrca, pa bi se pijani kad bi došli kraj odra često pitali ko je zapravo umra i jesu li oni pijani.⁵⁹

5.5. SPROVODI

Sprovod ide od kuće mrca. Mrca se stavjalo na daske, najčešće dvi, umatalo ga se u bili lancun, a oni bogatiji su imali i kašetu. Mrca bi vezali konopom da im ne bi spa puten do grobja koje je dosta udaljeno i ima do njega šetat. Drugi dia sprovoda je na samom grobju kraj rake. Ko' kuće pop poškropi tilo ili kašetu blagoslovjenom vodom, pa se pivaju molitve, ulomci Svetoga pisma i psalmi. Očenaš se moli putem do grobja. Uvik se čuje plakanje i stenjanje od muke bližnjih iz prvih redova. Kod groba, prije nego šta će se tilo spustit u zemju pop, nakon molitve, blagoslovljenom vodom poškropjuje. Onda se zazivju vjerničke molitve i zajednički Očenaš, pa pop baci grumen zemje na na tilo i kaže: "Spomeni se, čoviče da si od praha posta i da ćeš se u prah vratiti." Zatim dotakne mrca krstom ili rukom načini znak krsta nad rakom i govori: "Križ Gospodinov čuva te za život vični. Amen." Nakon sprovoda ide se na misu zadušnicu.

Bacanje grude zemlje znak je prolaznosti života, a označavanje križem izraz nade u spasenje po Kristovom križu, te se obično izgovori zajednički Očenaš za sve žive i pokojne. Dicu bi se pokapalo uvik ujutro, a na grobje bi iša samo ćaća i stric, čak ni svećenik ne bi iša

⁵⁹ Kazivač: Iva Prodan pok. Cvitana; Zagvozd, 21. ožujka 2011.

*jer su dica čista i ne treba se molit za njih da bi im se griji oprostili. Pokapalo bi ih se u malo
biloj kašeti ili u bilom lancunu, kako je ko bia pri šoldima.⁶⁰*

⁶⁰ Kazivač: Iva Prodan pok. Cvitana; Zagvozd, 28. ožujka 2011.

6. ZABAVA KOJA JE IZVITRILA S VRIMENOM

6.1. GANGA

Pjeme koje govore o svakodnevnom životu, svim običajima i nedaćama. Evo primjera:

1. Kad se vole dva goluba bijela,

Džaba govor čitavoga sela.

Svaka majka od Boga prokleta,

koja dici u ljubavi smeta.

.....

3. U Zagvozdu nidi ništa,

osim jedna suva trišnja,

i ta trišnja osušena,

o njoj p..... obišena.

.....

5. Moj dragane 'ko ti kosu redi?

Na njoj moji ostaše pogledi.

7. Ja vesela, niko ne osića,

Došlo pismo od mogega cvića.

2. Blago travi, koja se ne gazi,

I djevojci, koja na se pazi.

Curino je od neba do zemlje,

Koja svoje sačuva poštenje.

.....

4. Ja i dragi naravi jednake,

Oboje smo ko od jedne majke.

.....

6. Nisam znala, zelene mi trave,

Da moj dragi ima oči plave.

.....

.....

8. Sad se cure udaju na rate,

Tri miseca pa se kući vrate.

.....

9. Da znaš, majko kako ti je sinu,

10. Kaži, dragi, na koju ćeš stranku,

Teška srca ići u tuđinu.

Il' za mene il' za svoju majku?

.....

.....

6.2. IGRA ŠKULJAKA

Izabrano bi se pet lipih okruglih kamenčića, zatim bi se izvlačili štapići, duži ili kraći da bi se znalo tko prvi počima igru. Igrač bi baca jedan kamenčić uvis i vatajući njega, vatao prvo jedan po jedan, zatim dva po dva, nakon toga tri i jedan, i konačno sva četiri kamenčića sa zemlje. Onaj komu bi ispa kamenčić ili ga ne bi moga uvatit preda bi prvenstvo igre drugome. Kada bi svi kamenčići sa zemlje bili pokupljeni slijedila je „kuća“. Liva šaka bi se savila u obliku luka, tj. njezin palac i srednji prst, dok bi se prstenjak i kažiprst čvrsto priljubili jedan uz drugoga. Desnom rukom bi se trebalo kamenčić baciti u vis, bacit jedan kamenčić kroz luk kažiprsta te dočekati onaj kamenčić šta je pada od gore. Na kraju bi se jedan kamen ugnijezdio ka na prijestolju između kažiprsta i prstenjaka. Pobjednik je bia onaj koji je brže odigra kuću.⁶¹

6.3. ŽMURA

Ako se igralo u prostoriji jedan bi od nas poveza oči maramom i polako raširenih ruku vata ostale. Oni bi se sakrili po ćoškovima i budžacima sobe. Poneko se sakria u ormar il u sanduk, pa i u renu, neko pod krevet, neko se presvuka u nošnju odraslih ili muškog da tako lakše zavara onoga koji žmureći traži i pogađa ko je ko. Koga bi ova šta traži dodirnia i uvatio treba je pogoditi ko je, pipajući ga po glavi, kosi, rukama. A često bi nas bilo toliko da je to bilo nemoguće. Kad bi pogodia odlazio bi među skrivače, a onaj koga je otkrio nastavia bi traženje. Ako bi se ova igra igrala na dvorištu, tada bi se zadao prostor dokle i gdje se moglo skrivati. Npr. samo u dvorištu, a ne u vrtu ili vrtlačiću; ili samo u šljiviku, a ne priko tarabe i živice. Ovdje tražitelj nije ima povezane oči, ali je najprije okrenut zidu ili nekom velikom dvorišnom stablu iza odbrojanih sto, ima pune ruke posla zavirujući u svaki kut

⁶¹ Kazivač: Vinko Prodan; Makarska, 23. ožujka 2011

*dvorišta, pogledavajući na krošnje stabala, kaca i buradi, ispod koševa, gledao bi u jasle, pa i u sijena... Svudi, di bi se mogli sakriti mi ostali.*⁶²

6.4. POŠLA MAJKA S KOLIN DVORU

Uvik za vrime školskog odmora. Ženske bi stale licem u lice u razdaljenosti po nekoliko metara jedne od drugi, zatim bi jedna grupa recitirajući krenila prema drugoj grupi:

Prve divojke: "Pošla majka s kolim dvoru dija dija da"

Druge: "Što će majka s kolim' dvoru dija dija da"

Prve: "Mi očemo lipu Katu dija dija da".

Druge: „Mi ne damo lijepe Kate dija dija da"

Pa je išlo poznato pitanje u pirevima:

"A što ćete nama dati dija dija da"

*Kad bi ovo igrale ženske mi bi ih uvik bili skriveni iza živice i šijunali ih, ka berekini. Ovo ti je bilo ka prosidba. Kad bi se obe grupe nagodile, mlada bi prišla u drugu grupu. Najčešće ne bi imali vrimena završit igru a kad bi uvatili vrimena nastavili bi tražit drugu divojku. I ta je divojka je najčešće bila najbolja učenica, ljepša od drugih, bolje i ljepše obučena, a nerijetko kći učitelja ili učiteljice ili nekog školovanog čovika iz sela ili bogatijeg seljaka i svi smo je muški želili za sebe.*⁶³

6.5. ŠKOLICA

Igranje školice se moglo izvodit na razne načine, al sićam se samo one s osam razreda s oko 60 cm ucrtanih štapom u zemlju. Bitan rekvizit za igranje ove igre bio je crijepić po šta ravniji i pravilniji. Crijepić je treba šikati skačući na jednoj nozi. Naravno, za to je tribalo imati kakve stare opanke da se noga ne povridi, a obuća ne ošteti. Crjepić se baca u prvi razred pa se šika kroz sve kvadrate. Smilo se odmoriti u gornjim kvadratima tj. stat na obe noge. Bila bi greška ako bi crjepić dospia na crtu i igrač bi igru prepuštao drugome čekajući da on pogriši. Nakon prvog razreda crijepić se ubaciva u drugi, pa u treći i tako u sve

⁶² Kazivač: Vinko Prodan; Makarska, 23. ožujka 2011.

⁶³ Kazivač: Vinko Prodan; Makarska, 23. ožujka 2011.

razrede. U neke razrede bi se ubaciva iz kuta, sa strane ili vrha škole. Nakon položenih razreda ponavljalo se gradivo tako da bi se bez stajanja obišlo skakućući na desnoj nozi i šikajući crijepić cilom školicom. Na kraju bi se stalo leđima „na ulazu u školicu“ prebacivao crijepić priko glave. Ako bi igrač ubacia crijepić u gornji kvadrat znači bi da je položia školu i posta pobjednik, a ako nije ponavja je tamo di je sta.⁶⁴

6.6. PIKULANJE

Imaš pikule svih vrsta: koraljke, troperke, šestoperke, običnjače, naftalinke, porculanke, bajse, japanke, ima ih još dosta. Najcijenjenije su bile naftalinke i koraljke, one su se ljubomorno čuvale, s njima se nije igralo, one su služile više ka znak moći i ka aduti u prigovaranju. Najčešće se pikulalo sa porculankama ili šestoperkama, a troperke i ostale običnjače su obično bile ka ono šta se davalo kad se gubilo. Pikulanje se sastojalo od igrališta sa jumpom (udubinom u zemlji), jamom koja je bila centar, i od crte sa koje se krećalo. Na početku su igrači stali na crtu i jedan po jedan bacili svoju pikulu pokušavajući pogoditi jumpu. Onda bi igrači opet istim redosljedom pokušavali doć šta bliže jumpi ili čak ubacit svoju pikulu u nju. Onaj ko prvi uspije, zove drugog igrača da ga gađa u jumpu i da izbije njegovu iz jumpe. Zove ga "na dva" ili "na tri" ili na već kolko procijeni protivnika, pa mu se približi i gađa ga, al ovaj drugi pokušava da ga falije, a ako priživi, on ima isto toliko pokušaja da mu vrati.⁶⁵

6.7. STARI ČOVİK JE GOVORİA

„E e e dico moja, sidina u glavu, pamet u stranu.

Svaki grije je poguban za dušu, a laži su najpogubnije.

Bojim se laži ka ovca noža, jer izaziva svako zlo i grij.“⁶⁶

⁶⁴ Kazivač: Vinko Prodan; Makarska, 23. ožujka 2011.

⁶⁵ Kazivač: Vinko Prodan; Makarska, 23. ožujka 2011.

⁶⁶ Kazivač: Vinko Prodan; Makarska, 23. ožujka 2011.

7. PRIRODNI LIJEKOVI ZA RAZLIČITE BOLESTI

1. Bazga vaja ako nije crna, pa se čajevima od cvjetova liječi srce, jetra, bubrezi, sprječava jače znojenje, prehlade, i jače izlučivanje mokraće. Za podić bile krvne stanice pojidi pancete.

2. Bršljan ti pomaže za nos, sinuse, oči, meke kosti, ka oblog za rane, za kamenac i žuč, a metvica pomaže pri trovanju i riganju, jaja s maslinovim ujem za lipu i sjajnu kosu i zdrav ten.

3. Bokvica ima tri: ženska, muška i srednja. Široke - muške su za rane i obloge, a kopljaste - ženske za pluća i nutarnje boleščine, i za bulsu i fibru. Suha je za ubod zmije i kukaca, kožne bolesti, zubobolju i čišćenje krvi nakon velikog prijidanja ili alkohola i riganja.

4. Katar i kašalj ti liči dubčac, a drin za criva i proliv, gospina trava za sve živo, napose rane, živce i bubuljice.

5. Jaglac je za nesvijesticu. Kamilica za probavu, želudac, lijepo lice i kosu, a kadulja i raščika za reumu i zdrav život. Samo da nije falša.⁶⁷

⁶⁷ Kazivač: Iva Prodan pok. Cvitana; Zagvozd 28. travnja 2011.

8. NARODNE ZAGVOŠKE PISME

8.1. Ovce pasla mlada Vidosava

Ovce pasla mlada Vidosava,

Lipa l' ti jeseka Radoslava!

Lpa l' ti je mlada Vidoslava!

Mamila bi po nebu oblake,

Kamo l' nebi po selu junake,

Bože mili na svemu hvala!

Trista godin mlada udovala!

Jaka l' ti je mlada Vidoslava!

Ona poni ploču na Zaranču,

Ovce pasuć, a kudilju preduč.

Bože mili čuda velikoga!

Trista godin mlada curovala!

Trista godin mlada nevovala!

Ovce pasla, kudiljicu prela,

U Zagvozdu, mistu vilinjemu.

8.2. DOK JE MENI BABO MOJ

Dok je meni babo moj

Kupit će mi đuzalulu

Đuzalulu posne gaće

Šar gaće ćor diju

Takanicu sjaj jelek do bedre

Vite diple do bedre

Saleziju, saleziju, tanku košuljicu.

8.3. ODOŠE MI OVCE IZ POLJE

Odoše mi ovce niz polje

Senerojno zlatna grana

Za njima mi nema čobana

Nego samo Jovo lazarče

Semerojno zlatna grana

Nego samo Jovo lazarč

8.4. OJ, DIVOJKO OBOLILA BOLE

Oj dovojko obolila bole

Dirane do mene

Oj divojko oblila bole.

U bolesti spominjala lole

Zerena vezena

U bolesti spominjala lole.

Staro bure novo dno

Dođi lolo slobodno...

Ako dođeš ranije.. Bit će meni milije...

8.5. U IVANA ZELENA LIVADA

U Ivana zelena livada

Senu mi, venu mi, Mara mi,

Granu mi, vedu mi,

Ledu mi, mile le.

Zelena mu gora oko dvora,

Senu mi, venu mi, Mare mi,

Granu mi, vedu mi,

Ledu mi, mile le.

8.6. POLETILO JATO GOLUBOVA

Poletilo jato golu – gogi- gova,

Nije, nije lagigo- gova

Lagigoru, šećer goru

Fri gi gio visoka

Plani gi gi nooj.⁶⁸

⁶⁸ Kazivači: Vinko Prodan i Iva Prodan, pok. Cvitana; Zagvozd, 19. travnja 2011.

9. POSLOVICE I IZRIČAJI

„Poslovica je najminijaturnije književno djelo. Poslovicom se prenosi višestoljetno i višemilenijsko iskustvo koje jezgrovito tipizira osobe, događaje i pojave. Karakter poslovica je utilitaristički i didaktički. Poslovice imaju općenacionalni karakter. U hrvatskoj povijesti književnosti poslovice su nazivane: proričja, priričja, pririč, priričak, mudroslovice, izreke; gnomi, sentence, sentencije. Poslovice se mogu klasificirati na više načina. Najčešće se svrstavaju po značenju, ali i po vremenu zapisivanja. Česta je abecedna klasifikacija. Mogu se tematski klasificirati. Josip Kekez ih tipski razvrstava na: izreke, dijaloške poslovice ili poslovice-pitalice, poslovice-anegdote ili poslovice-pričice i pareologizme (frazelogizme, poredbe, metafore).“⁶⁹

- *Fali mu daska u glavi.*
- *Ajme kuću u kojoj žene nema.*
- *Za svaku ženu je ona druga kurva.*
- *Brži su ti samari nego konji.*
Kriješ se ka zmija noge.
- *Čuvaj se psa na lancu i onog koji luta*
- *Bolje zec u torbi nego li dva u šumi.*
- *Bacio bi te iz vode u vatru.*
- *Brk mnogo znači.*
- *Bolje svašta jist nego li svašta govorit. Čaću i državu nije grijota privarit*
- *Ispeci pa reci.*
- *Još tuđin zubin kruh jideš.*
- *I u crne ovce bilo mliko.*
- *Iz mire tri vruga vire,*
- *Zemlja se zaklinjala raj, da se sve tajne znaju.*
- *Kako radiš tako i zaradiš.*
- *Konj ima 4 noge, pa opet posrne.*
- *Klin se klinom izbija.*
- *Dosadan si ka proliv.*
- *Gdje se magarac vaja ima i dlaka.*
- *Lud si ka mlado vino.*

⁶⁹ Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.: 528.

- *Muzi krvu dok ima mlika.*
- *Lipa si ka rumena jabuka.*
- *Nije kuća tijesna ako čeljad nije bijesna.*
- *Ne soli mu pamet.*
- *Pivaš ka svraka.*
- *Ne možeš glavom kroz zid.*
- *Na kraju se mrtvi broje.*
- *Pune oči, puna usta.*
- *Tko ima zeta ima i magarca.*
- *Tučesh mi orave po glavi.*
- *Pij vodu odlake je konj pije.*
- *Nije škola za vola.*
- *Lipe žene često znaju bit i tuđe.*
- *Posvađana braća - propala kuća.*
- *Smrt i porezi su uvijek sigurni.*
- *Ko nosi ne prosi.*
- *Živa glava dugovanje plaća.*
- *Šta mačka koti - miše lovi.*
- *Triba imat i u torbi i u glavi.*
- *U sita oca poprdljiva dica.*
- *Tko luduje ne tuguje.*
- *Ne idi prid rudo.*
- *Tvoja kućica, tvoja slobodica i komodica.⁷⁰*

⁷⁰ Kazivači: Iva Prodan, pok. Cvitana; Vinko Prodan; Mande Mendeš, ud. Čović; Zagvozd, 19. travnja 2011, Makarska, 21. travnja 2011. i 22. travnja 2011.

10. PRAZNOVJERJE

Praznovjerje je kvazireligiozno pučko vjerovanje u djelovanje magijskih sila, odnosno vjerovanje u nadnaravnu uzročnost događaja bez ikakvog stvarnog kauzalnog dokaza. Dakle, osnova praznovjerja bila bi nepoznavanje prave prirode stvari i neprikladno objašnjavanje određenih pojmova i situacija na osnovi vjerovanja da su oni međusobno povezani, odnosno da su pod utjecajem neke nadnaravne sile.

- *Poželi li trudnica neku 'ranu, tokom trudnoće i ako joj se ne da u tom obliku pojaviti će se bolan dio na njegovu tilu.*
- *Potkova i četverolisna ditelina nose sriću.*
- *Susretneš li dimnjačara i ne uhvatiš se za botun ili prođeš li ispod skala donit će ti to nesriću.*
- *Susritneš li višticu - staru ženu, i ne prikrižiš se ona, će ti donit nesriću.*
- *Ako govoriš o nečem ili nekom dobrom, čime si zadovoljan, moraš pokucati u drvo da to ne bi isparilo i pogoršalo se, da se ne ukleteš.*
- *Kad vidiš crnu mačku, ako ne pljuneš tri puta ili se ne vratiš tri koraka unazad dogoditi će ti se neka nesrića.*
- *Dica se navečer ne smiju gledati u ogledalo je će viditi vruga.*
- *U sobu sa mrcem ne smi se pustiti mačka da ne bi prošla priko kašete i da se on ne bi pritvorio u vukodlaka.*
- *Ako vidiš gavrana priko svoje kuće kao leti, neko će ti umrijeti.*
- *Ne smi se strić nokti navečer, jer će ti se dogoditi nesrića.*
- *Ako nekog ogovaraš zbog ružnih stvari na njegovu tilu i to pokazuješ na sebi moraš se uštipnuti, ili još bolje reći nekom drugom da te uštipne da ti se ne dogodi isto.*
- *Ako kažeš nešto šta ne želiš da ti se dogodi brzo prigriži jezik.*
- *Ako te svrbi nos naljutit ćeš se.*
- *Ako se poklope kazaljke neko misli na tebe. Mladenka treba na sebi imati nešto staro i nešto novo*
- *Neudana djevojka koja prva uvati buket cvijeta koji baca mlada, okrenuta leđima, prva će se udati od prisutnih.*
- *Ujutru prilikom ustajanja iz kreveta trebaš prvo stati na desnu nogu, inače će ti tog dana sve ići loše.*
- *Ako osobu zasvrbi lijevi dlan, dobit će novac, a ako je zasvrbi desni dlan, imat će trošak*

- *Otvaranje kišobrana u kući donosi nesreću*
- *Konjska potkova iznad ulaznih vrata kuće, čuva kuću od zla, a zakaćena iznad kreveta čuva od noćnih mora*
- *Ako imaš neki mjehurić na jeziku neko te ogovora.⁷¹*

⁷¹ Kazivač: Iva Prodan, pok. Cvitana; Zagvozd 19. travnja 2011. Neke poslovice prepisane iz biježnice moje tete Ivane Prodan, koja inače voli zapisivati običaje, pjesme, poslovice i sl.

11. OBIČAJI PRI VINČANJU

11.1. KUPOVANJE MLADE

Stari je običaj kupovanje mladenke. Nakon što svatovi zajedno s kumom, starim svatom i barjaktarom dođu pred mladenkinu kuću, njezina braća stavljaju zapreke na ulaz kuće. Ne puštaju svatove u dvorište sve dok ne isplate zadovoljavajuću svotu novca ili se ne dokažu u nekim vještinama koje im zadaju. Svatovi moraju pokazati zastavu koju nose, dati rakiju na probu ili samo pregovarati oko novčanog iznosa koji plaćaju za mladenku. Često se znala podvaliti „lažna mlada“. Obično su to starije gospođe ili gospoda s velom na glavi koju braća pokušavaju prodati ka mladenku ne bi li zaradili. Nakon što se dogovore oko iznosa, mladenku iz kuće izvode majka i otac zajedno s kumom. Tada mladoženja dariva nevjestu vjenčanim buketom, a ona njega kiti reverom. Kupovanje je nevjeste veselo i uvijek komično.⁷²

11.2. BACANJE NOVČIĆA ILI BOMBONA

Običaj bacanja novčića djeci iz susjedstva pri odlasku u crkvu ili bacanje bombona kroz prozor svadbenoga auta. Kuma je zadužena da osigura dovoljno bombona i košara iz kojih se bacaju, a mladenka ih na odlasku u crkvu baca djeci.

11.3. IZLAZAK IZ CRKVE

Običaj je da pri izlasku mladenaca iz crkve gosti bacaju rižu ili latice ruže, ka simbol sriće i blagostanja.

11.4. PRVI POLJUBAC

Nakon vjenčanog obreda i razmjene prstenja, pop proglašava mladence vjenčanima i tek tada mladoženja može poljubiti mladu. To je prvi poljubac mladog bračnog para.

11.5. NOŠNJA NEČEG NOVOG

Stari je običaj da mladenka na dan svoga vjenčanja nosi nešto: novo, staro, posuđeno i plavo. Prema tradiciji nešto novo je za sriću u braku, staro za bliskost para i njihovih prijatelja, posuđeno je za dobre veze s obitelji, a plavo za vjernost para.

⁷² Kazivač: Vinko Prodan; Makarska 21. travnja 2011.

11.6. BACANJE BUKETA

Jedan je od najstarijih običaja je upravo bacanje buketa nakon vjenčanja. Okrenuta leđima, mlada baca buket preko glave svim slobodnim i neudanim djevojkama. Prema vjerovanjima iz davnina, ona djevojka koja uhvati buket sljedeća se udaje.

11.7. PRENOŠENJE MLADE PRIKO PRAGA

Običaj je da mladoženja prenese mladu preko praga njihovog zajedničkog doma. Tako iskazuje snagu i potporu.⁷³

⁷³ Kazivač: Vinko Prodan; Makarska 21. travnja 2011.

12. STARE MOLITVE

Vjersku usmenu liriku čine: molitvene pjesme, prenja, versificirane legende. Hrvatska vjerska usmena lirika može se pratiti od XIII. st. do naših dana. Te pjesme svjedoče o dubokoj religioznosti hrvatskoga katoličkog puka koji je svoju vjeru i običaje sačuvao kroz stoljeća i pod tuđinskom i pod nenarodnom vlašću.

Budući se prema crkvenome učenju godišnje vrijeme dijeli na Advent, Božić, Korizmu, Uskrs i Vrijeme kroz godinu molitvene pjesme mogu se klasificirati na:

a) Adventske i božićne.

b) Korizmene i uskrsne.

c) Svetačke.

Toj klasifikaciji mogu se dodati: Molitvene pjesme Isusu, Molitvene pjesme Mariji, Jutarnje, Večernje, Obredne, Prigodne, Općinske (priporuke).⁷⁴

12.1. SVETOJ GOSPI

Svetu Gospu dozivaše

Ustaj goro sveta Gospo

Ovuda idi prodišaše

Tvoga Sina provedoše

Zlatnu krunu skidoše

A trnovu udariše

Kuda krvca kapala

Tuda ruža cvatala

Bješe Bogu dva anđela

⁷⁴Marko Dragić, Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti, Filozofski fakultet, Sveučilišta u Splitu: Split, 2007.:129.

I tu ružu pobraše

U kaležu staviše

Pred Boga odnesošē

Sam Bog govoraše:

Tko ovu pjesmu pjevaše

Da će mu se Gospa ukazati

Prije smrti na petnaest dana

Opremaj se putniče

Oružaj se grešniče

S anđelom ćeš put putovat'

Sa Isusom vi'ek viekovat. Amen⁷⁵

12.2. LIPA GOSPA

Orošćići pinuše

Svetu Gospu probudiše

Ustaj, lipa Gospe

Ovda šidi prodoše

Tvoga sina provedošē

I na muke navedošē

Zlatnu krunu skidoše

⁷⁵ Zapisano iz molitvene knjižice pisane rukom kazivačice Ive Prodan, pok. Cviitana.

A trnovu ustakoše

Kuda trnci dopiraše

Onda krvca kapijaše

Tuda cviče cvatijaše

Svi anđeli salaziše

Ono cviče sabiraše

I u vinac savijaše

Prid boga ga iznesoše

Sam Bog sidi i besidi

Ko ovu moju molitvu prigovori

Na večer ligajući

A ujutro ustajući

Poslat ću ti Svetu Gospu

Prije smrti na petnest dana

Oružaj se, grišniče

Opremaj se, putniče

S anđelima put putovat

Sa Isusom vik vikovat

U sve vike vikova. Amen.⁷⁶

⁷⁶ Kazivač: Iva Prodan, pok. Cvitana; Zagvozd, 19. travnja 2011.

RJEČNIK NEPOZNATIH RIJEČI

ala - vrsta veličanja u Dalmaciji

badanj - bačva

badnut – bocnuti

baluk – škrinja

banak – drvena klupa

banak – klupa

baraban – vrijeme vezivanja zvona

barba - uobičajni naziv u Dalmaciji za stariju osobu, često vezan i za rodbinski odnos

batina - udarac, zlo, neprilika

berekin – divljak

beštija - životinja

beštija – životinja

beštimat – psovati

betežan - čovjek sa manom

bevanda - vino sa vodom

bia - bio

bičve – čarape

bidan – jadan

bija - bio

bilo - bijelo

bokun – komad

botilja - boca, staklenka

botun - puca, dugme

brbljanje- bunar

brekuja - vrsta kukca

brime - teret, naramak

briškula - vrsta kartaške igre

bruškin - četka za ribanje

buđak - dio kuće

bukara - velika, obično od pola litre, drvena čaša

bulsa - kronični kašalj

bumbak – pamuk

cakliti se - svjetliti se, sjajiti

cilu - cijelu

crikva – crkva

ča - što

čakula - razgovor, časkanje,

čer – kći

čovik – čovjek	frigati - vrsta obrade namirnica u tavi sa uljem
ćorava – slijepa	frotir - vrsta tkanine
dare - darove	gariful – karamfil
demejana - velika trbušasta opletena staklenka	grij – grijeh
dernek - sajam, veselje, proslava	grobje - groblje
dica - djeca	gutjaj – gutalj
dila – djelo	idan, (jidan) – ljut
đava - davao, vrag	idit, (jidit) - ljutit se
faculet - ženska marama na glavi	ijada - tisuća
falit – hvalit	ist – jesti
falit – nedostajati	Isukrst - Isus Krist
falit – pogriješit	izist – pojesti
faliti - hvaliti, nedostajati	izlemat – istući
falšo - umjetno, lažno	jaketica - sako, haljetak
farbanje - bojanje	jiditi - ljutit
fibra - temperatura (kod bolesti)	jidrinjak - jedrenjak
figurati - lijepo izgledati, kao slika	jilo – jelo
fregat - prati četkom	ka - kao

kalcete – čarapa za žene	lača - žena koja voli puno pričat
kamena ili stakla	lancun – plahta
kantaduri - pjevači	laprdat - pričati bez veze
kantanje - pjevanje	libar - knjiga
kantun - kut	ličiti - sličiti
kantun - kut, ugao	lijes
kapiten - kapetan	lokat - piti, svjetlo
kapula - crveni luk	lovia - loviti
karta – papir	lumin - svijeća
kašeta - drveni sanduk	luštrat – izglancati
katriga - stolica, sjedalica	
kaživat - kazivati	mal - malen
koledre - prigodne pjesme	malušan - malen
komšiluk - susjedstvo	mast – mošt
konistra - košara pletena	misno – svečano
konistrica - posuda za vodu	misto - mjesto
korota - crnina, biti u	molat – pustiti
kruv – kruh	mrtaški - mrtvački
krvarina – cijena	mudante – gaćice
krvca - krvkudjelja - štapić za plesti stoljnjake	mudantine – gaćice
kurdela - špigeta	na vrj - na vrh
kušin – jastuk	najlipše - najljepše

namisto – umjesto	peškat - uzeti, razumjeti nešto
napose – posebno	pijaca - tržnica
naricanje - plakanje, jako glasno	pikula - vrsta najčešće staklene kugle za igru
narikača	pineza - sitni novac
narikuša – plaćena	pinuše - narastoše
nasukati - pojava kad brod ostane u plićaku zbog oseke	pišat – mokriti
navistit - navijestit	pivati - pjevati
nesritna - nesretna	pivati - pjevati
nevista – snaha	pobenavit - poludjeti
nidi - nigdje	pojata - mjesto za stoku
noseća – trudna	posli - poslije
	posteja - krevet
njiiov – njihov	postoja - postojao
	poškropit – poprskati
obadavat - mariti za, obazirati se	poškurit – potamnit
odilo - odijelo	potrefit - pogodit
oditi - ići	pša - otišao
oravi - orasi	pular - puls
orošćić - mali orah	punta – rt
pačat se - dirat se u nešto	raka - ukopno mjesto
pazar - tržnica	rana - hrana

rigat – povraćati

ura - sat

skale - stepenice

usrid - usred

smišan - smješan

uvik – uvijek

smrča - vrsta grmlja

vešta - haljina

sorbul - način pripremanja jaja

veštit - odijelo

susid - susjed

vinac – vjenac

Svitnica – Cvjetnica

vist - vijest

šćilet - žilet

vištica - vještica, stara žena

šimatorij - groblje

vukozlak - vukodlak

škrci - škrtaci (škrti ljudi)

vuštan - dugačka haljina

škuljka - školjka

zakmečiti - zaplakati

šoldi - novci

zapnit - zapnuti

šotane - donja haljina

zemja - zemlja

tavajol - stolnjak

zvizda – zvijezda

tilo - tijelo

traveršu – kecelja

uje - ulje

umrila - umrla

unići - ući

13. ZAKLJUČAK

Kroz usmenu predaju jezik gubi svoj prijašnji oblik. Priče koje se prenose s koljena na koljeno mijenjaju svoj oblik, neki dijelovi priče nestaju, neki se mijenjaju, a sve češće se nešto dodaje. Stoljećima su se u narodu rađale i prenosile narodne predaje koje žive do danas. Nastajale su u različitim životnim situacijama, a ljudi su ih kroz povijest nastojali sačuvati kao svoje narodno blago prepričavajući ih mlađim naraštajima. Vjerovanje u onostrana bića i pojave potječe iz najstarijeg vremena ljudskog postojanja. Djelovanje takvih bića objašnjava različite neobične pojave u društvu. Kada bi se dogodilo nešto neobično u narodu, ljudi bi tražili uzroke u onostranim bićima i njihovim djelovanjima. Onostrana bića mogu biti dobra ili zla pa samim time i njihova djelovanja mogu donositi ljudima dobro ili loše. (Širić 396=

Ovim diplomskim radom uz pomoć mojih kazivača i rada na terenu sam uspjela zapisati što sam više mogla, krećući od običaja vezanih uz velike katoličke blagdane Božić i Uskrs, preko narodnih priča, legendi, mitova, savjeta, običaja vezanih uz svadbu, pogrebe, različite narodne pjesme, molitve, igre koje su zaboravljene, praznovjerja te sve ostalo što je vezano uz usmenu predaju i pasionsku baštinu makarskog i zagvoškog kraja, točnije dva kraja koja su obilježila moje djetinjstvo.

Samo ispitivanje kazivača nije uvijek teklo „kao po loju“, te sam se u nekim trenucima morala služiti i „rukama i nogama“ da bi ih potaknula na prepričavanje. Plod toga je kao što se vidi ovaj diplomski rad. Često sam i sama morala započeti priču ili kazivače uputiti na određene stvari da bi priča krenula. Na posljetku sam većinu priča jedva uspjela zapisati zbog uživljenosti mojih kazivača, ili sam ih pak morala skratiti, jer bi često skočili na sasvim desetu temu i tako zaboravili ono o čemu su pričali. Neke priče mojih kazivača potječu još od vremena njihovih djedova i baki, a neke traju i do dana današnjeg. Za kraj bih samo rekla: „Ćakula se pokazala dobrom!“

LITERATURA

1. Bošković-Stulli-Maja, *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti*, MH, Zagreb, 1984.
2. Botica, Stipe, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
3. Botica, Stipe, *Lijepa naša baština* (književno-antropološke teme), Sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.
4. Čapo-Žmegač, Jasna, *Hrvatski uskrсни običaji, Korizmeno-uskrсни običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća, pučka pobožnost, zajednica*. Golden marketing, Zagreb 1997.
5. Dragić, Marko, *Badnje jutro i dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 10, No, 10/2, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2014., str. 399-435.
6. Dragić, Marko, *Badnja noć u folkloristici Hrvata*, Croatica et Slavica Iadertina Vol. 6, No. 6. Odjel za kroatistiku i slavistiku, Sveučilišta u Zadru, Zadar, 2010., str. 229-264.
7. Dragić, Marko, *Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*, Obnovljeni život, časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 68, br. 3, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2013., str. 417.- 426.
8. Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* (Fakultetski udžbenik) Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
9. Dragić, Marko, *Sveto trodnevlje u duhovnoj baštini bosansko-hercegovačkih Hrvata*, Muka kao nepresušno nadahnuće kulture, Passion as an Inexhaustable Source of Inspiration for Culture, br. VI., Pasijska baština Bosne i Hercegovine, Passion Heritage of Bosnia and Herzegovina, Zbornik radova VI. Međunarodnog znanstvenog simpozija Zagreb-Sarajevo, 2008., Zagreb, 2010., str. 212-249.
10. Dragić, Marko, *Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata*, Crkva u svijetu, br. 3, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 414-440.
11. Dragić, Marko, *Koledanje i veseljanje u hrvatskoj tradiciji*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, br. 1., Split, 2008., str. 21-43.
12. Dragić, Marko, *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*, Crkva u svijetu, br. 1, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2007., str. 96-117.

13. Dragić, Marko, *Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*, Croatica et Slavica Iadertina, br. 3, Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, Zadar, 2007., str. 369-390.
14. Gavazzi, Milovan, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, III izdanje, Hrvatski Sabor kulture, Zagreb, 1991.
15. Kekez, Josip, *Usmena književnost*, u Škreb – Stamać, *Uvod u književnost*, IV. Poboľjšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986.
16. Kutleša, fra Silvestar *Život i običaji u Imockoj krajini*, Matica hrvatska ogranak Imotski, Imotski 1997.
17. Musa, Šimun, *Ivo Andrić. U povodu 50. obljetnice dodjele Nobelove nagrade*, u: *Croatica et Slavica Iadertina*, UDK 06.068 Nobel:82 Andrić, I, Sveučilište u Zadru: Zadar, 2011.: 173.-179.
18. Rihtman-Auguštin, Dunja *Knjiga o Božiću, Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*, Golden marketing, Zagreb 1995.
19. Skok, Petar *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga prva A – J, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971.
20. Širić, Josipa, „Motivski svijet demonoloških predaja u suvremenoj etnografiji posuškog kraja“, u: *Croatica et Slavica Iadertina*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru: Zadar, 2014.: 387.-398.
21. *Usmene lirske pjesme*, priredio Stipe Botica, SHK, Zagreb, 1996.
22. *Usmene pripovijetke i predaje*, priredila Maja Bošković-Stulli, SHK, MH, Zagreb 1997.
23. *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*, priredio Josip Kekez, SHK, MH, Zagreb 1996.
24. *Folklorno kazalište*, priredio Ivan Lozica, SHK, MH, Zagreb 1996.

MREŽNE STRANICE

1. <http://znanje.hr/wp-content/uploads/2013/09/prirucnik-vukodlaci.pdf> (30. srpnja 2015.)
2. <http://www.eduvizija.hr/portal/?q=sadrzaj/korizma>
3. <http://makarska.hr/hr/povijest-i-kulturna-bastina/29>

4. <http://www.zagvozd.hr/>

BIOGRAFIJE KAZIVAČA

- **Mande Mendeš, ud. Čović**

Rođena u Podgori 03. ožujka 1934. godine u kući svoje bake. Dio djetinjstva je provela u Podgori gdje je upijala sva znanja i običaje i često prisluškivala stare Podgorane u njihovim pričama. Sa 7 godina se preselila u Makarsku gdje se i udala za Matu Čovića.

- **Vinko Prodan**

Rođen 30. 01. 1964. na Šestanovcu. Danas je pomorac, stoga je proputovao svijet i mnogo toga vidio i čuo. Živi u Makarskoj.

- **Iva Prodan, pok. Cvitana**

Iva Prodan (djevojačko: Pruže) rodila se 01. 05. 1939. u svojoj kući u Pružićima u Zagvozd. Postala je udovica 1991.

SAŽETAK

Cilj ovoga rada, točnije istraživanja - koje se sastojalo od pretraživanja starih bilježnica, zapisa, zapisivanja sjećanja mojih kazivača, te mojih sjećanja - bio je ući dublje u običaje vezane uz pasionsku baštinu na području Makarske i Zagvozda. U radu spominjem božićne i uskršnje običaje, narodne predaje, legende, priče, poslovice, zaboravljene igre, molitve i savjete. Za pisanje rada koristila sam se stručnom literaturom te kao što sam već spomenula sjećanjima kazivača te njihovim zapisima. Kazivači su nastojali što bolje ispričati svega čega su se sjetili, naravno uz moju pomoć i usmjerenje.

Rad se sastoji od 16 poglavlja koja se većinom dijele na manja poglavlja tematski vezana uz naslov glavnog poglavlja, od rječnika nepoznatih riječi, zaključka i sažetka.

Rad je većinom pisan kurzivom, budući da se radi o doslovnom zapisivanju sjećanja mojih kazivača. Ono što nije napisano kurzivom pisano je standardnim književnim jezikom i riječ je o prepričavanju onoga što su mi kazivači ispričali ili je pak riječ o mojim sjećanjima i ponekim znanjima iz opće kulture.

U uvodu su navedeni kazivači te njihove kratke biografije.

U drugom poglavlju naslovljenom „Sutikla i priče vezane uz nju i prenošenje dalje“ radi se o legendi, točnije legendama koje se vežu uz staro podgorsko groblje po imenu Sutikla. Naime je ime dobilo po Tekli, mornarevoj kćeri koja je na tom mjestu pokopana nakon što se utopila. Druga legenda je vezana uz samoukog popa za kojega se priča da njegov duh i u današnje vrijeme živi na tome groblju i prikazuje se živima. Treća priča vezana je uz vukodlake koji se također pojavljuju za punog mjeseca na istome mjestu.

U trećemu poglavlju riječ je o običajima, pa je poglavlje podijeljeno upravo na taj način. Većinom je riječ uskršnjim običajima, korizmi, Velikom petku, Gloriji, Uskrsu, a najopsežniji dio je pjesma koja se pjeva za vrijeme križnog puta u Zagvozdu na Veliki petak po imenu „Muka Isusova i plač Blažene Dvice Marije.“

Četvrto poglavlje govori o Božiću i običajima vezanima za sam Božić, Novu godinu, Sveta tri kralja, praznike, te običaj kolendranja u Makarskoj i Zagvozdu.

Peto poglavlje predstavlja običaje vezane uz sprovode i smrti. Primjerice detaljno se opisuje opremanje pokojnika i kuće, brećanje (zvonjenje) na Dan mrtvih, sprovodi, znakovi smrti.

Šesto poglavlje govori o igrama koje su s vremenom zaboravljene, riječ je o gangi, igri školjaka, žmuri (sakrivi), *pošla majka s kolim dvorom*, školici, pikulanju, itd. Svaka igra je detaljno opisana i zapisana po sjećanju kazivača Vinka Prodana.

Sedmo poglavlje naslovljeno je „Legende Zagvozda.“ Riječ je o legendama kojih se sjeća moja kazivačica, primjerice „Pastir i zmija“, „Duh“, legende o morinama, vješticama i Jerkuši.

Osmo poglavlje je zanimljivo jer njegova potpoglavlja nisu tematski toliko povezana no svrstala sam ih pod isto, pod „Zanimljiva sjećanja“, jer upravo to i jesu. U ovome poglavlju riječ je o humorističnim pričama iz sela koje se uvijek prepričavaju na kavama.

Deveto poglavlje je vezano uz prirodnu medicinu, točnije prirodne recepture za liječenje određenih bolesti.

Deseto poglavlje je skup narodnih pjesama Zagvozda kojih se prisjetila moja kazivačica, a i danas se zapjevaju na različitim okupljanima u selu.

Jedanaesto poglavlje je zasebno iz razloga što je riječ o samo jednoj priči, i to priči o poznatom hajduku Andriji Šimiću čije se ime vezuje za zaseok Prodani u Zagvozdu.

Dvanaesto poglavlje je skup poslovice i izričaja koje su česte u komunikaciji mojih kazivača, te ih stoga nije bilo teško prikupiti.

Trinaesto poglavlje je skup različitih praznovjerja na ovom području koja i danas okupiraju misli ljudi.

Četrnaesto poglavlje je nešto veće poglavlje koje govori o običajima vezanima za svadbu kojih se i danas pridržavaju mnogi mladenci.

Petnaesto poglavlje je poglavlje molitvi, starih, zaboravljenih i nezaboravljenih.

Rad ima rječnik nepoznatih riječi, te kao posljednje poglavlje zaključak.

SUMMARY

The main purpose of this work, to be exactly research - which conducted of a research of old notebooks, notes, records of informants, and my own memories - was to enter deeper into the traditions associated with passion heritage at the territory of Makarska and Zagvozd. Mentioned in this work are Christmas and Easter traditions, folklores, legends, stories, proverbs, forgotten games, prayers, and advices. For making this paper I used professional literature, and as already mentioned, memories of the informants and their records. The informants contributed to tell their stories in their best form, with my own help and orientation, of course.

The paper consists of 16 chapters which are mostly divided into smaller chapters thematically linked to the title of the main chapter, with vocabulary, conclusion and summary.

The main style used in writing is italics since it is about exact recording of informant's memories. Parts that are not written in italics presents Croatian standard literarily language, and it is about paraphrase of what the informants were telling, either my own memories or general knowledge.

The informants and their short biographies are mentioned in the introduction.

The first chapter titled "Sutikla and stories" (*ovdje ne znam da li da ostavis pravi naziv ili prevest*) it is about the legend, namely legends that are associated with old cemetery of Podgora named Sutikla. The name came from Tekla, the daughter of the local sailor, which died at this place after being drown. The second legend it is about self-taught priest that carries story about his ghost still being around and appears alive. The third legend talks about the werewolves that show up during the full moon at the same place.

The third chapter presents traditions and it is divided exactly in that order. Mostly it is about Eastern traditions, Lent, Good Friday, Gloria, Easter, and the most extensive part of the song that is sung during The Way of Cross in Zagvozd called "The passion of Jesus and the cries of the Blessed Virgin Mary."

The Christmas traditions are presented in the forth chapter, and are traditions related to Christmas, New Year's Eve.

The fifth chapter represents customs related to death and funerals. For example, it describes in details the preparation of the decedent and the home, brecanje (ringing) at the Day of the dead, funerals, and the signs of death.

The sixth chapter is about the games that are forgotten during the time, and are "ganga", igra skoljaka, zmuri/sakrive (hide and seek), posla majka s kolim dvorom, skolica, pikulanje,

etc. every game it is describe in details and written by the memory of the informant Vinko Prodan.

The seventh chapter is entitled "Legends of Zagvozd". It is about legends that are told by one of my informants, for example "Pastir i zmija", "Duh", legends about the sailors, witches and Jerkuša.

The chapter eight it is interesting since its parts are not thematically linked, but I classified them under the title "Interesting memories" since they are exactly that. The stories have humoristic character and are usually told during some gatherings.

The chapter nine talks about natural medicine, exactly the home made recapture for healing the different kinds of diseases.

The tenth chapter it is collection of traditional songs of Zagvozd which have been told by the one of girl informants and are still singing during some of the reunions.

Separately can be found chapter eleven which is only one story, and it is about the Andrija Simic whose name is related to the village Prodani in Zagvozd.

Chapter thirteen it is a collection of different kind of superstitions that even today bother people thoughts.

The chapter it is bigger chapter that talks about traditions related to the weeding that people still apply today. Chapter fifteen it's collection of prayers, the old ones, forgotten, and unforgotten ones.

The paper also consists the vocabulary, and the conclusion as the last chapter.
